
Tijdschrift voor het Justitiepastoraat

[Pastorale Verkenningen](#) is een uitgave van het RK en PC justitiepastaat.

De redactie ziet zichzelf vooral als verzamelaar van artikelen en stimulator van collegae en anderen om te schrijven over de onderwerpen die betrekking hebben op het werkveld van het justitiepastaat.

Pastorale Verkenningen wil deskundigheidsbevorderend zijn, onder andere door na te denken over het justitiepastaat en haar context, door de uitwisseling van visies op aspecten van het werk, door het reflecteren op noviteiten en door aandacht te schenken aan de bronnen van waaruit justitiepastes en justitiepredikanten leven en werken.

Het volgende nummer van *Pastorale Verkenningen* (jaargang 19, nr. 2) verschijnt in september 2024 en zal gaan over humaniteit. De uiterste inleverdatum voor dit nummer is 1 september 2024.

De redactie bestaat uit:

A. Flierman
J.-G. Heetderks
T. Veenstra
R. van Wieringen, secretariaat

Voorkant, beeldbewerking, lay-out en digitalisering: Renilde van Wieringen.

Pastorale Verkenningen verschijnt onder de verantwoordelijkheid van hoofdaalmoezenier A.A.T. van Eijk en hoofdpredikant J.-G. Heetderks.

ISSN: 1875-0850

Schuldbewustzijn en schuldverwerking

Hoe kan ik verder leven?

Hoe kan ik verder gaan?

Het zijn de eerste zinnen van het lied 'Als er vergeving is'. De gitariste begeleidde het lied tijdens een van de bijeenkomsten van de Alpha-cursus. De deelnemers zongen mee.

Een week later laat één van de gedetineerden een tekening zien die ze gemaakt heeft naar aanleiding van het lied. Ze vertelt dat ze in haar hart heeft gekeken. Ze verlangt ernaar dat haar hart tot bloei kan komen en dat er positieve energie uit mag voortkomen.

Het lied heeft indruk op haar gemaakt en eigenlijk de hele bijeenkomst die onder andere ging over zonden en over schuld. Toen de inleidster vroeg "Wie kan een zonde noemen?" bleef het stil. Muisstil zelf. Tot er iemand zei: "Diefstal". De begeleidster schreef het woord op een groot stuk papier. Toen werden er meer zonden opgesomd: geroddel, pestgedrag, moord en doodslag, iemand stalken, afpersing ... Er werd veel genoemd en er werd veel op het papier geschreven. Vervolgens werd het papier naar het kruis gebracht.

Als er vergeving is...

De deelnemers gingen in groepjes uiteen en vertelden uit hun eigen levensverhalen. Hun zonden, hun pijn en hun gemis, hun schuld en hun schaamte.

Hoe kan ik verder leven?

Hoe kan ik verder gaan?

In dit nummer van *Pastorale Verkenningen* staan we stil bij hoe schuldbewustzijn en schuldverwerking in het justitiepastaat aan de orde komt.

Namens de redactie,
Dr. Renilde van Wieringen.

**Het redactieadres:
Dienst Geestelijke Verzorging
Bezuidenhoutseweg 20, 2594 AV Den Haag
Postbus 90829, 2509 LV Den Haag**

j.heetderks@dji.minjus.nl

Inhoudsopgave

Thema

- 04 [Het herstel van het kruis - Schuld en gevangenispastoraat](#)
door Pieter De Witte
- 13 [In gesprek met Claire Laus, directie van de PI Nieuwersluis](#)
door Renilde van Wieringen
- 17 [Het slachtoffer dat geen dader wordt](#)
door Ben van Veen
- 22 [Justitiepastores aan het woord](#)
door Chima Anyaeze, Entelina Butarbutar, Michael Idemudia, Albert Kamp, Sjoerd Pos, Evelien Reeuwijk en Joël Vlasblom
- 30 [Johan: “Besef kost tijd en een gezonde dosis zelfreflectie”](#)
door Johan
- 34 [Create in me a clean heart – Een pleidooi voor schuldbesef als ‘nood’zaak](#)
door Theunis Veenstra
- 38 [Schuld bewustzijn en schuld vanuit de Orthodoxe visie](#)
door Ion Iuga

Ontwikkelingen

- 43 [2024 – Jubileumjaar 75 jaar Rooms-Katholieke en Protestantse Geestelijke Verzorging bij Justitie, Psalmenproject](#)
door Fons Flierman

Cultuur

- 45 [Muzikanten in de kerkdienst](#)
door Wytze Plantinga
- 46 [De bundel De kringloop van het kwaad en de film Corpus Christi](#)
door Bauk Zondag
- 55 [Wabi Sabi theater ‘Terecht’, fysiek muziektheater over gevangen levens](#)
door Marian Boersen
- 57 [In Search of Humanity](#)
door Els de Bijll Nachenius
- 60 [Schemering](#)
door Geert Rozema

Uit het veld

- 62 [De eerste vrouwelijke Christus-verkondigers](#)
door Renilde van Wieringen

Het herstel van het kruis Schuld en gevangenispastoraat

door Pieter De Witte

Dertig jaar geleden schreef de Vlaamse gevangenisalmoezenier en criminoloog Achiel Neys (1943-2013) een nog steeds erg lezenswaardig artikel over Schuldverwerking bij levensdelinquenten tijdens de strafuitvoeringsfase.¹

Hij wijst daar onder meer op de complexe verhouding tussen de strafrechtelijke omgang met schuld en de manier waarop daders zelf hun schuld existentieel beleven, voor, tijdens en na hun veroordeling.

+++++

Existentiële en juridische schuld

Op het einde van zijn artikel schrijft Achiel Neys dat plegers van levensdelicten soms getuigen van 'twee parallel lopende processen' die zich afspelen in de nasleep van hun feiten:

"Ten eerste het officiële proces van schuld bekennen, veroordeeld worden en het ondergaan van de gevangenisstraf. Daarnaast is er het persoonlijk doorleefde proces waarin een mens op een gegeven moment kan zeggen: "Ik heb het gedaan", de schuld waaronder hij gebukt gaat, de "echte" straf die gelegen is in het besef dat hij iemand het leven heeft benomen."²

Het spreekt vanzelf dat een juist begrip van beide verschijningsvormen van schuld (en van hun onderlinge relatie) van groot belang is voor het justitiepastoraat. Niet alleen hebben de juridische

schuldopvatting en de daarmee samenhangende praktijken een verregaande impact op het leven van gedetineerden. Gevangenisalmoezeniers worden ook geconfronteerd met existentiële schulddynamieken die, zoals Neys terecht opmerkt, blijven voortwoekeren onder de oppervlakte van het strafrechtelijke gebeuren. Existentiële schuld lijkt te behoren tot de *core business* van de gevangenisalmoezenier. Aalmoezeniers zijn op grond van hun theologische opleiding en hun doorleefde vertrouwdheid met de christelijke traditie ware schuldspecialisten. Ze hebben weet van een visie op schuld (en een daarmee verbonden praktijk) die in het teken staat van bevrijding en die op een bijzondere manier rechtvaardigheid en barmhartigheid met elkaar verbindt. Daarom lijken zij goed geplaatst om de gedetineerden een ruimte te bieden waarin morele aspecten van

misdriften ter sprake kunnen komen, die in het strafrechtssysteem vaak op zeer onbevredigende (veroordelende, moralistische) wijze aan bod komen. Hier bestaat een mogelijke convergentie tussen het gevangenispastoraat en de herstelrechtelijke beweging, voor zover die eveneens misdrijven opnieuw wil doen verschijnen als morele kwesties, zonder evenwel te vervallen in het aloude 'schuld-inducerende moralisme'.³

Een focus op 'existentiële schuld' als kerndomein van de gevangenisbezoeker biedt een strategisch voordeel. Pastores in diverse sectoren voelen soms de nood om de zin – f zelfs het nut – van hun werk aan te tonen door te wijzen op hun specifieke werkterrein. Zorgpastores kunnen de legitimiteit van (de financiering van) hun werk verdedigen door te spreken over de geheel eigen dimensie van de 'spirituele zorg', die vaak onderbelicht blijft in sterk gemedicaliseerde zorgpraktijken. Op dezelfde manier zouden gevangenisbezoekers kunnen verwijzen naar de eigenheid van de existentiële schuld, die verwaarloosd wordt in een systeem dat enkel juridisch met schuld weet om te gaan. Het is volkomen normaal om de eigen professionele bezigheden te legitimeren en de specificiteit van het eigen werkterrein nauwkeurig te omschrijven. Daar zijn echter steeds ook gevaren mee verbonden, zoals de overschatting van het belang van het 'eigen domein' (of van een bepaalde omschrijving ervan) en een al te oppositionele afgrenzing tegenover andere, aangrenzende 'domeinen'.

In het geval van 'existentiële schuld' als centrale focus van het gevangenispastoraat, dreigt het gevaar van een schromelijke overschatting van het thema schuld binnen de pastorale relatie.

Historisch is dat eenvoudig te verklaren vanuit een gevangenispastoraat dat zich inschrijft in het reeds genoemde 'schuld-inducerende moralisme'

van het penitentiaire systeem. Inmiddels hebben gevangenisbezoekers wel ingezien dat de schuldvraag niet de focus hoeft te zijn van een pastoraal gesprek en dat het pastoraat misschien veel meer gaat over het bieden van een vrijplaats, waar het over allerlei zaken kan gaan, eventueel ook over schuld.

Zelfs wanneer men –misschien enigszins optimistisch– meent vast te stellen dat gevangenisbezoekers grotendeels genezen zijn van hun professionele schuldobsessie, mag men het andere gevaar niet uit het oog verliezen: dat de schuld die *soms* ter sprake komt in het pastorale gesprek grondig verkeerd wordt begrepen. Daarom zullen we ons in wat volgt verder bezinnen over de existentiële betekenis van schuld in de gevangenis.

De vermeende eigenstandigheid van de existentiële schuld

Beelden we ons twee ideaaltypische gedetineerden in. Voor de ene is de strafrechtelijke veroordeling een zuiver extern gebeuren. Hij kan zich op geen enkele manier identificeren met de maatschappelijke verwerping die in het vonnis vervat zit. Hij heeft enkel spijt over het feit dat hij gepakt en berecht is, maar op geen enkele manier over de strafbare feiten zelf. De enige relevante emoties zijn degenen die opgewekt worden door wat van buitenaf – vanuit het juridische systeem – wordt opgelegd. De weg loopt enkel van buiten naar binnen.

De andere gedetineerde kan zich volledig identificeren met de juridische beslissing. De veroordeling door de rechtbank is slechts een echo van de innerlijke zelfveroordeling van deze berouwvolle gedetineerde op basis van zijn eigen morele kompas. De weg loopt van binnen naar buiten. De strafrechtelijke afhandeling van de zaak kan in het beste geval gezien worden als een uitdrukking van een schuldig-zijn dat hij sowieso al ervoer. In het slechtste geval is het uitwendige vonnis een nodeloze verdubbeling van het inwendige verdicht en de opgelegde straf een overbodige leedtoevoeging boven op de zelfkwellendheid die hij zichzelf toch al had opgelegd. Bestaan deze beide ideaaltypen in de realiteit? Leven zij in hun zuivere vorm in onze

gevangenen? Achiël Neys hoorde een gevangene ooit zeggen 'Ik heb deze muren niet nodig om me schuldig te voelen'.⁴ Bij sommige mensen lijkt de existentiële schuld inderdaad een eigenstandige realiteit die bestaat en evolueert onafhankelijk van de strafrechtelijke machinerie. Aan de andere kant van het spectrum kunnen we ons ook iets concreet voorstellen bij de veroordeelde die moreel onverschillig staat tegenover zijn gepleegde feiten en die enkel spijt voelt over de veroordeling. De vraag is in beide gevallen echter hoe zuiver de betrokkenheid respectievelijk de onbetrokkenheid van deze daders zijn. Zou de schuldbeleving van de dader 'die deze muren niet nodig heeft' echt geheel los staan van de strafrechtelijke ervaring? En in hoeverre is de schijnbare gevoelloosheid van het andere type dader niet een effect van een strafrechtelijke afhandeling die als overdreven of onrechtvaardig wordt ervaren?

Het antwoord op deze vragen valt nauwelijks te achterhalen. Neys wijst op de moeilijkheden om te komen tot een pure 'subjectieve reconstructie' van de feiten, dat is: de manier waarop de gedetineerde *zelf* zich verhoudt tot de gebeurtenissen die hem in de gevangenis hebben gebracht.⁵ Eén van die moeilijkheden is dat een dergelijke reconstructie steeds een 'interactioneel gebeuren' is. De houding van de dader ten opzichte van de strafbare feiten staat steeds in relatie tot 'reconstructies' door andere instanties: familie, media, slachtoffers en strafrecht. Met andere woorden: het schuldbesef van de dader staat nooit los van het de schuld die deze instanties hem toeschrijven. Er is zelden of nooit een zuiver 'actief' schuldbesef, dat spontaan opwelt uit de ziel van de dader, noch een zuiver 'reactieve' spijt, die louter een effect is van de veroordeling door anderen. De werkelijkheid is interactief. Existentiële en juridische schuld zijn hopeloos met elkaar vervlochten.

In de praktijk uit zich deze vervlechting – en nu spreek ik voornamelijk vanuit mijn eigen pastorale ervaring – in bijzonder ambigue schuldbelijdenissen. "Ik heb een fout gemaakt". "Ik had het niet mogen doen". "Ik ben dom geweest". Ze erkennen de fout en stellen de legitimiteit van de strafwet niet in vraag, maar ze laten op sublieme wijze in het midden in welke

mate deze wet en de concrete toepassing ervan convergeren met een 'diep' en 'doorleefd' moreel aanvoelen. Natuurlijk zal iemand zoals Achiël Neys, die hoofdzakelijk werkte met levensdelinquenten, af en toe een glimp opvangen van een schijnbaar zuiver 'actief' schuldbesef, zoals bij de genoemde dader die 'deze muren niet nodig heeft'. In het bredere domein van het gevangenispastoraat – waar de groep potentiële pastoranten in België, bijvoorbeeld, voor één derde bestaat uit mensen in voorlopige hechtenis – heerst er 'interactionele' ambiguïteit en verschijnt het eigen morele aanvoelen van de gedetineerde enkel in een complex samenspel met het oordeel van het strafgerecht.

Dat betekent dat we mogelijk enigszins terughoudend moeten zijn bij het omschrijven van het eigen domein van de gevangenisbezoeker in termen van 'existentiële schuld', zeker als het scherp wordt afgegrensd van de 'juridische schuld'. Mogelijk bestaat 'existentiële schuld' niet als een onafhankelijk domein. Gevangenisbezoekers ontmoeten mensen die beschuldigd of schuldig verklaard zijn door het strafrechtelijke systeem.

Vaak is het hele strafrechtelijke gebeuren oorzaak van een –soms ondraaglijke– existentiële spanning.

Mensen zijn kwaad, verontwaardigd, moedeloos, onverschillig, berouwvol, enzovoort, maar die gevoelens staan nooit los van de manier waarop zij door het strafrecht op hun plaats zijn gezet. Het is daarom misleidend om te zeggen dat aalmoezeniers de mens 'achter' de beschuldigde of de veroordeelde zouden ontmoeten. Ze ontmoeten wel degelijk de beschuldigde en de veroordeelde, maar dan met oog voor de existentiële beleving van het beschuldigd- of veroordeeld-zijn, inclusief het eigen relaas van de feiten.

Het is niet ondenkbaar dat aalmoezeniers een zekere fascinatie voelen voor gedetineerden 'die deze muren niet nodig hebben': mensen die

geheel onafhankelijk van het rechtssysteem een eigen existentiële schuldbeleving lijken te ontwikkelen, beschuldigen en veroordeelden die we toch helemaal ‘achter’ de façade van hun strafrechtelijke status kunnen ontmoeten, waar zij een heel eigen proces van schuld en berouw doorlopen. Deze fascinatie is niet zonder gevaar. Wanneer het ideaaltype van de zuiver berouwvolle pleger van misdrijven een *ideaalbeeld* wordt, dreigt het een griezelig moralistisch idee te worden. Het is het beeld van de gedetineerde die zich volledig kan identificeren met de strafwet of met één of andere morele wet (en dan bij voorkeur niet de erecode van maffia, maar liefst een morele wet waar ik als aalmoezenier enige affiniteit mee voel). Als dit idee richtinggevend wordt voor aalmoezeniers, dan verklaren ze zichzelf heer en meester van het verhaal van de gedetineerde en claimen ze te weten wat op dit moment in zijn leven de wenselijke gevoelens zouden moeten zijn. Op basis van de eenduidigheid of ambiguïteit van hun identificatie met de strafwet of morele wet zou de aalmoezenier dan een impliciet onderscheid maken tussen ‘authentiekere’ en ‘minder authentieke’ gedetineerden. Maar misschien betekent de ‘vrijplaats’ die aalmoezeniers bieden dat gedetineerden ambiguïteit gegund wordt, dat ze zich helemaal niet hoeven te vereenzelvigen met gelijk welke morele of juridische regelgeving, dat ze middels dubbelzinnige formuleringen zich enerzijds kunnen verhouden tot morele en juridische regels die helemaal buiten hen liggen, maar anderzijds volkomen in het midden mogen laten wat die verhouding precies inhoudt.

Wat hier gezegd is over de vermeende onafhankelijkheid van de existentiële schuld is trouwens ook grotendeels van toepassing op het herstelrecht. Ook het herstelrecht tracht – bijvoorbeeld door middel van dader-slachtoffer bemiddeling – een plaats te creëren waar betrokkenen bij een misdrijf op een vruchtbare en geloofwaardige manier met schuld kunnen omgaan. Deze (participatieve, oplossingsgerichte) benadering wordt vaak gecontrasteerd met het bestaande (oppositionele, destructieve) strafrechtssysteem. Ook binnen het herstelrecht is het echter geen

uitgemaakte zaak dat een herstelrechtelijk antwoord op misdrijven onafhankelijk zou kunnen bestaan van een klassiek (punitief) strafrecht. Ook in bemiddelingen blijft het strafrecht op de achtergrond aanwezig als mogelijk motivator en ‘stok achter de deur’. Ook hier is het een illusie dat de betrokkenen elkaar louter ‘als mens’ zouden ontmoeten in een mystieke ruimte ‘achter’ de rollen van dader en slachtoffer die het strafrecht hen toebedeelt. En ook hier is het niet alleen illusoir, maar ook vreselijk moralistisch om te dromen van goede daders, die helemaal spontaan responsief zouden zijn tegenover de noden van de slachtoffers of helemaal ondubbelzinnig (‘niet om strafvermindering te krijgen’) hun spijt betuigen.

Inwendigheid en uitwendigheid

We hebben gesuggereerd dat de schuldproblematiek zoals die in het gevangenispastoraat soms aan bod komt niet los te verkrijgen is van strafrechtelijke processen van schuldtoewijzing. Zelfs wanneer beide niet ‘kwantitatief’ te scheiden zijn, zouden we hen misschien toch ‘kwalitatief’ van elkaar kunnen onderscheiden. Voor een stuk hebben we dat in het voorgaande reeds gedaan. We hebben gesproken over juridische schuld als iets dat *van buitenaf* wordt toegemeten terwijl existentiële schuld *van binnenuit* wordt gevoeld. Dat is een logische manier van spreken. Het strafrecht heeft steeds betrekking op wetten en procedures die onafhankelijk van ons en dus ‘buiten ons’ bestaan en die ideeën en verwachtingen van de bredere buitenwereld weerspiegelen, terwijl de persoonlijke schuldbeleving per definitie steeds

samenhangt met mentale processen (indrukken, gevoelens, overtuigingen) die 'binnenin' plaatsvinden. Je zou dus kunnen denken dat het gevangenispastoraat – voor zover het überhaupt over schuld gaat – draait rond de binnenkant van het daderschap.

De metaforiek van 'binnen' en 'buiten' is zinvol, maar ze botst ook op haar grenzen en kan mogelijk zelfs leiden tot een grondig misverstaan van de rol van de aalmoezenier in de context van justitie. Allereerst is het duidelijk dat het juridische systeem weliswaar vanuit een zekere afstandelijkheid naar misdrijven kijkt, maar dat het tegelijkertijd geobsedeerd is door de inwendige schuldbeleving van de dader.

Tijdens strafprocessen lijkt één van de centrale vragen of de beklaagde wel 'echt' spijt heeft van wat hij heeft gedaan, of zijn tranen geen krokodillentranen zijn en of zijn schuldbekentenis niet louter strategisch is.

Uitingen van spijt worden op de zitting vaak meteen van tafel geveegd, niet omdat spijt onbelangrijk zou zijn, maar omdat het juridische systeem spijt verlangt die uit de diepste diepten van de ziel opborrelt (en waarover het dus nooit zeker kan zijn). Bij het overwegen van een voorwaardelijk invrijheidstelling lijkt de vraag of er al dan niet 'schuldbesef' aanwezig is van doorslaggevende betekenis. Ook hier lijkt er een samenhang te zijn tussen het haast paranoïde vermoeden dat de gedetineerde berouw aan het veinzen is en de torenhoge verwachtingen rond de authenticiteit en zuiverheid van het schuldbesef.

Het moralisme dat heimelijk aan het werk kan zijn bij aalmoezeniers wanneer ze uitgaan van een ideaalbeeld van de innerlijk berouwvolle zondaar, is in het justitiesysteem open en bloot aanwezig. Als de gedetineerde wil ontsnappen aan het label van 'antisociale persoonlijkheid' moet hij tonen hoezeer hij de strafwet zonder enige terughoudendheid heeft geïnterioriseerd. De

psychometrische instrumenten die worden losgelaten op gedetineerden peilen dan ook zonder schroom naar de diepste zielenroerselen (gevoelens, gedachten, verlangens) van mensen. Het instrument dat de katholieke kerk aanwendt bij gevallen van schuld, het biechtsacrament, had nooit dergelijke verregaande pretenties. Onvolmaakt berouw (uit angst voor straf, niet noodzakelijk uit pure liefde) was steeds voldoende om in het sacrament schuldig voor God te treden. Om voor de gevangenispsycholoog en de strafrechter te treden, volstaat dit hoegenaamd niet. Enkel een ondubbelzinnige innerlijke verwerping van de gepleegde misdaad en van de zondige ('antisociale') neigingen kan het meedogenloze strafrechtelijke verlangen naar norm- en schuldbesef bevredigen.

'Juridische schuld' is dus in grote mate innerlijke schuld. Hoe staat het dan met de 'existentiële schuld' waarmee gevangenis-aalmoezenier af en toe geconfronteerd wordt? De joods-christelijke moraal legt een zekere nadruk op de innerlijkheid, de inwendige bekering, het 'vermorzelde hart'. De eigen christelijke traditie lijkt de aandacht van de aalmoezenier dus op de inwendigheid te richten. Toch moeten we ook dit nuanceren. De Zweedse lutheraanse exegeet en bisschop Krister Stendahl gaf in 1961 een belangrijke lezing over 'Paulus en het introspectieve geweten van het Westen'.⁶ Volgens Stendahl is de sterke focus op introspectie pas sinds Augustinus een deel geworden van onze theologische en spirituele traditie. De innerlijke worsteling met de eigen zondigheid is stilaan een vast onderdeel geworden van het Westerse geloofsleven. Dat bereikte een hoogtepunt in het leven en werk van Luther, voor wie het individuele zondebesef als het ware de gitzwarte aarde is waaruit het helle zonlicht van het evangelie de plant van het geloof kan doen ontspruiten.

Los van de vraag of de uitzonderlijke nadruk op de innerlijke worsteling van het individu een goede zaak is voor de ontwikkeling van de religie, is het punt van Stendahl vooral dat deze evolutie ertoe leidt dat we de bijbel vaak verkeerd begrijpen. We lezen Paulus haast vanzelfsprekend door de bril van Luther en denken – met het zevende hoofdstuk van de Romeinenbrief in de

hand – dat Paulus eveneens iemand met een getormenteerd geweten moet geweest zijn. Stendahl ontkent dit. Niets in het hele oeuvre van Paulus geeft ons redenen om te denken dat hij – als farizeeër of als christen of in een eventuele overgangperiode – last zou gehad hebben van een sterk individueel zondenbewustzijn. Het drama van zonde en verlossing speelt zich af op kosmisch niveau en op gemeenschapsniveau. De centrale focus van Paulus is het opzienbarende feit dat de heidenen mede-erfgenamen zijn geworden van Gods beloften aan het joodse volk. Dat grootse gebeuren is het enige waar hij eigenlijk in geïnteresseerd is, en zeker niet het eerder futiele gegeven dat ergens één of ander individu zo iets vluchtig als een schuldgevoel zou ervaren.

Vanuit een heel andere (filosofische) hoek worden we eveneens herinnerd aan de ‘uitwendigheid’ van het bijbelse schuldconcept. In één van de notities in haar ‘intellectuele dagboek’ maakt de joodse filosofe Hannah Arendt een interessant onderscheid tussen twee beelden over ‘onrecht doen’.⁷ Men kan onrecht zien als iets dat opwelt uit de diepste innerlijkheid, vanuit een verdorvenheid die heel het bestaan vergiftigt. Daartegenover staat een meer ‘uitwendige’ opvatting van onrecht doen als een last die we door ons wangedrag op onze schouders hebben geladen. Het voordeel van deze laatste beeldspraak is dat de gemeenschapsdimensie van schuld meer op de voorgrond treedt. Inwendig kunnen we enkel door God (of – zou men kunnen denken – door een voor God spelende gevangenispsycholoog) gereinigd worden van het gif van onze zondigheid. Een last, daarentegen, kunnen anderen verlichten door die mee te helpen dragen.

In 1950, wanneer Arendt dit schreef, associeerde ze de ‘vergift’-opvatting met het christelijke zondebegrip (waarbij vergeving dan eventueel als zuivering van zonden kan begrepen worden), terwijl het idee van een ‘last’ uitgangspunt kan zijn van een niet-christelijk politiek begrip van verzoening (burgers die steeds elkaars lasten dragen). In haar visie op wat christelijk en niet-christelijk is, speelt op dat moment bij haar

ongetwijfeld het werk van de introspectieve Augustinus een rol, met wiens geschriften ze erg vertrouwd was.

In 1958, wanneer Arendt haar belangrijke werk *The Human Condition* schreef, vertelt ze een ietwat ander verhaal. Ze ontwikkelt daar een politiek begrip van vergeving, dat weinig psychologisch is en dat vooral te maken heeft met de bereidheid van burgers om na daden van onrecht toch met elkaar verder te leven (en dat dus in de lijn ligt van wat ze in 1950 ‘verzoening’ noemde).⁸ Opvallend genoeg beweert ze nu dat Jezus van Nazareth de ontdekker is van deze politieke notie van vergeving. Het belang van vergeving als menselijke mogelijkheid – en niet louter als goddelijk prerogatief – zou voortvloeien uit de hechte gemeenschap van leerlingen die Jezus rond zich had verzameld. Het zou weinig te maken hebben met de noodzaak van de onrechtpleger om spiritueel gereinigd te worden of van slachtoffers om hun gevoelens van kwaadheid te overwinnen. Vergeving is een vereiste van het samenleven in de vroegchristelijke gemeenschap. Net zoals Stendahl bij Paulus ontwaart Arendt bij Jezus, voorafgaand aan de introspectieve wende in onze westerse spirituele geschiedenis, een niet-individualistische en niet-psychologische omgang met schuld.

Schuld is in de eerste plaats iets wat *tussen* personen plaatsvindt en is niet primair een proces in de diepte van onze psychologie.

Natuurlijk is een seculier denker als Arendt, in tegenstelling tot Stendahl, nauwelijks geïnteresseerd in de theologische dimensies van het bijbels vergevingsbegrip, dus in vergeving als iets dat tussen God en mens plaatsgrijpt. Voor zover de relatie tot God ook een belangrijke innerlijke component heeft, is schuld en omgang met schuld ook een zaak van de menselijke ziel (*psychè*). Toch moet ook dit innerlijke aspect niet overdreven worden. Stendahl wees erop dat ook

de zonde tegenover God in de bijbel een zaak is van de verhouding van God tot menselijke gemeenschappen eerder dan tot individuen. Bovendien heeft de katholieke sacramenttheologie steeds het uitwendige en gemeenschapsgerichte (en dus Bijbelse) karakter van de goddelijke vergeving in ere gehouden. Het boetesacrament kan weliswaar beschreven worden in termen van een 'reiniging' van de ziel, maar dit is vooral een geloofspunt en niet een criterium waaraan men de werkzaamheid van het sacrament zou kunnen afmeten. Zeker in de oudere boetepraktijken, gaat het steeds ook om kerkelijke middelen die aangereikt worden om de lasten van de schuld te helpen dragen om zondaars tenslotte weer in de gemeenschap te verwelkomen.

Het 'uitwendige' karakter van het boetesacrament is niet in de eerste plaats een geval van ritualisme, waarbij door geheimzinnige handelingen de schuld op magische wijze wordt weggenomen. Het is theologisch geworteld in het feit dat Jezus, om het in Arendts termen te zeggen, de last van de schuld heeft gedragen. Dat de kruisdood ook nog de aanleiding kan zijn voor de individuele gelovige om in eigen ziel een drama van zondebesef en genadebesef te beleven, is niet uitgesloten, maar het is niet de kern van de zaak. De kern wordt veel beter in sociale termen uitgedrukt: dat onze schuld 'objectief' door een ander is gedragen en dat de kerk in navolging daarvan de schuld van zondaars mee helpt dragen.

Precies daarom moet men, zoals gezegd, niet al te zeer de focus naar de subjectieve beleving verleggen door bijvoorbeeld zoiets als 'perfect berouw' te vereisen.

Wanneer gevangenis-aalmoezeniers in pastorale gesprekken simpelweg aanwezig zijn en luisteren, dan doen ze wat de kerk altijd moet doen: zij helpen de lasten op de schouders van gedetineerden dragen en laden die last zelfs mee

op hun eigen schouders. Ongetwijfeld hebben dergelijke gesprekken psychologische effecten, zowel bij de gedetineerden als bij de aalmoezeniers, maar die zijn niet de essentie. Of een pastoraal gesprek één of andere verandering teweegbrengt in de individuele schuldbeleving van de gedetineerde kan nooit de primaire bekommernis zijn, laat staan het criterium waaraan het pastorale handelen wordt afgemeten. De aalmoezenier kan nooit weten wat die verandering juist inhoudt, maar vooral valt het volkomen buiten zijn of haar bevoegdheid om te oordelen wat in dit concrete geval een wenselijke ontwikkeling zou zijn (bijvoorbeeld in de richting van meer of minder schuldgevoel).

Ook aan de kant van de aalmoezenier is de psychologie niet het beslissende element.

De last mee op de eigen schouders laden, betekent geenszins dat aalmoezeniers ondersteboven *moeten* zijn van de schuld van de gedetineerde. Ondersteboven zijn ze vaak genoeg, maar de mate waarin je subjectief geraakt wordt door een verhaal is niet het ultieme waarmerk van de kwaliteit van de pastorale relatie. Het mee helpen dragen gebeurt niet in ons, maar tussen ons: door het eenvoudige feit dat er gesproken en aandachtig geluisterd wordt.

Je kan existentiële schuld beschrijven als de inwendige kant van de juridische schuld die van

buitenaf wordt opgedrongen. Tegelijkertijd tonen bovenstaande reflecties over ons strafrechtssysteem en over de christelijke traditie dat we zorgvuldig moeten omspringen met de termen 'binnen' en 'buiten' wanneer we nadenken over onze pastorale praktijk in de gevangnissen. In een strafsysteem dat gebiologeerd is door schuld als een soort innerlijk vergif waarvan daders moeten gezuiverd worden, is het christelijke verhaal juist bevrijdend omdat het schuld als een last op onze schouders ziet die anderen mee kunnen dragen.

Epiloog: schuldverwerking

Ik begeleid Hans wanneer hij een dag de gevangenis mag verlaten om zijn familie te bezoeken, diep in het West-Vlaamse hinterland. We gaan ook samen naar het kerkhof waar het slachtoffer van zijn delict begraven ligt. Het marmeren kruis bij het graf van de jonge vrouw is gebroken, afgebroken langs een naad die de horizontale en verticale balk van elkaar scheidt. Tijdens zijn eerste bezoek aan het kerkhof, waarbij ik eveneens aanwezig was, voelde Hans zich belabberd, niet omdat hij bij de aanblik van het graf overspoeld wordt door een tsunami van

rouw en berouw, maar precies omdat hij zo bitter weinig leek te voelen. (Mogelijk zou ook het gevangenisstelsel deze stuitende onverschilligheid, 20 jaar na de feiten, bijzonder problematisch vinden.)

Tijdens de daaropvolgende halfjaarlijkse passages bij het kerkhof blijven de grote gevoelens achterwege, maar de aandacht gaat steeds meer uit naar de zorg voor het graf: de bloemen, de steen, de metalen letters en nu dus ook het kruis. Er zijn verschillende manieren om het kruis te herstellen. Lijm lijkt een mogelijkheid, maar dan moet het wel bijzonder sterke lijm zijn die bovendien bestand is tegen de wisselende weersomstandigheden.

We overwegen ook om een metalen plaatje aan de achterkant vast te maken. De vraag is hoe we dat dan gaan bevestigen. Schroeven zouden te veel druk kunnen zetten op het marmer en het verder doen barsten. Dus toch ook met lijm? We bedenken dat het vooral belangrijk is de lijm in optimale omstandigheden te laten drogen. Best dus het kruis uit de grond halen en het metalen plaatje ergens binnen in huis met behulp van wat lijmklemmen bevestigen. We besluiten het te vragen aan de broer van Hans die vlakbij woont. Hij zal dat graag doen.

Pieter De Witte is gastprofessor aan de Leerstoel Detentie, Zingeving en Samenleving van de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen (KU Leuven). Daarnaast is hij werkzaam als aalmoezenier in de Leuvense hulpgevangenis.

Foto uit eigen archief

¹ Achiel Neys, 'Schuldverwerking bij levensdelinquenten tijdens de strafuitvoeringsfase', in *Metanoia. Kontaktblad katholieke aalmoezeniersdienst bij het gevangeniswezen* 1994 nr. 1, p. 40-54.

² *Ibid.*, p. 52.

³ Achiel Neys, 'Over de 'herstelgerichtheid' van het gevangenisbestaan', in Tom Daems, Pieter De Witte, Geertjan Zuidwegt (red.), *De gekooide mens. Gevangenisstraf als doorleefde realiteit*, Universitaire Pers Leuven; Leuven, 2016, p. 148-180.

⁴ Neys, 'Schuldverwerking bij levensdelinquenten', p. 52.

⁵ *Ibid.*, p. 48.

⁶ Krister Stendahl, 'Paul and the Introspective Conscience of the West', in : Id., *Paul Among Jews and Gentiles and Other Essays*, Minneapolis: Fortress Press, 1976, p. 78-96.

⁷ Hannah Arendt, *Denktagebuch 1950-1973*. München/Berlin: Piper, 2020, p. 3-8.

⁸ Hannah Arendt, *The Human Condition*, Chicago: University of Chicago Press, 1998, p. 236-243.

[\(terug naar inhoudsopgave\)](#)

In gesprek met Claire Laus, directie van de PI Nieuwersluis

door Renilde van Wieringen

Het is maandag 22 januari 2024.

Ik mag voor Pastorale Verkenningen een interview houden met Claire Laus lid van de directie PI Nieuwersluis, in het kader van het thema schuldbesef.

We hebben elkaar voor het eerst ontmoet in de PI Nieuwegein. Jij was daar destijds herstelconsulente. Sinds ik in de PI Nieuwersluis werk, hebben we elkaar opnieuw ontmoet. Je hebt in deze inrichting een heel andere functie. Kan je vertellen hoe die weg is verlopen?

Vanuit mijn opleiding humanistiek ben ik stage gaan lopen bij Justitie en werd de PI Nieuwegein mijn stageplek. Na een jaar stage als humanistisch geestelijk verzorger werd ik gevraagd voor de functie van herstelconsulente wegens pensionering van de toenmalige herstelconsulente. Ik besloot de functie aan te nemen en naast de werkuitvoering nog af te studeren als geestelijk verzorger. Als herstelconsulente voerde ik veel individuele en groeps gesprekken met gedetineerden (puinruimen). Inhoudelijk kreeg ik veel over (de gevolgen van) delicten en slachtofferschap te

horen en mocht ik morele leerprocessen begeleiden, erg zinvol werk. Ik hoorde mooie en ook heftige verhalen, maar dat zal voor jou, als geestelijk verzorger, bekend voorkomen. Na verloop van tijd werd het tijd om voor mezelf een nieuwe ontwikkelingsstap te zetten. Ik was inmiddels ook al enige tijd afgestudeerd. Bovendien denk ik dat het gezond is om na 7 jaar verder te kijken.

+++++
Je hebt een innerlijke overweging gemaakt om een volgende fase in te willen slaan. Heb je toen gekozen om als plaatsvervangend vestigingsdirecteur te willen gaan werken?

Dat was voor mij niet meteen helder. Via een assessment kwam er voor mij uit dat een managementfunctie bij mij zou passen. Omdat dit

totaal iets anders was dan ik deed, heb ik dit met beide handen aangegrepen. Ik ben toen in de PI Zwolle als managementtrainee terecht gekomen. Dat was een heel leerzame tijd waarin ik me volop heb kunnen ontwikkelen. Na het leertraject was er helaas geen formatie beschikbaar in Zwolle, maar er ontstond wel een vacature in Nieuwersluis. Ondanks dat Zwolle voor mij een werkplek was die bij mij paste, vond ik het toch ook heel fijn dat ik in Nieuwersluis een mogelijkheid kreeg. Nieuwersluis biedt ruimte om met inhoudelijke thema's aan de slag te gaan als herstel, moederschap, en wat vrouwen nodig hebben om meer in hun kracht te gaan staan.

++++
Als herstelconsulente heb je gewerkt aan schuldbewustwording, het leerproces dat dit met zich meebrengt en de concrete vormen van herstel die daaruit kunnen voortvloeien. Kom je dit ook tegen in je huidige functie? Spreek je met gedetineerden over schuld en herstel?

Wanneer gedetineerden zich opgaven, was dat op basis van vrijwilligheid. Meedoen ging uit van eigen intrinsieke motivatie. Ik stond tijdens gesprekken gedetineerden bij in hun morele leerproces. Schuldbesef kwam daarbij heel concreet aan bod.

In mijn huidige functie sta ik verder van de gedetineerden af. Mijn directe gesprekken met gedetineerden zijn bij het gedeco-overleg (dat is een afvaardiging van gedetineerden die zaken met de directie willen bespreken); bij het afhandelen van rapporten (die vinden plaats als er iets is voorgevallen waarop mogelijk een sanctie moet worden gegeven), bij het lopen over afdelingen; en bij het uitreiken van certificaten van bijvoorbeeld de cursus Puinruimen (de cursus die door de herstelconsulente wordt gegeven). Dat laatste vind ik met name heel leuk om te doen, omdat ik weet door welk leerproces de deelnemers zijn gegaan.

++++
Je hebt dus met name op een indirecte manier contact met gedetineerden. Maar vanuit je

huidige positie kan je een begeleiding opstarten. Ik bedoel dit: stel dat je een gedetineerde een sanctie moet geven, dan ben jij degene die het morele aspect naar voren kunt brengen.

Als directielid heb ik de bevoegdheid om zaken die verkeerd zijn te sanctioneren. We hebben met elkaar afgesproken dat het bijvoorbeeld niet is toegestaan om drugs te gebruiken. Wanneer dit wel gebeurt, dan kan ik iemand daarvoor sanctioneren. In een dergelijke casus gaat het mij niet over hoelang iemand cellulair moet krijgen, maar over het maken van contact. Vervolgens kunnen we kijken naar wat iemand nodig heeft om nee te zeggen tegen gebruik.

Voordat je overgaat tot sanctioneren pleeg ik hoor- en wederhoor. Horen wat iemands verhaal is en afhankelijk daarvan wel/niet sanctioneren. Dat horen is wat mij betreft essentieel, niet alleen om de kant van de gedetineerde te horen, maar het kan ook ruimte bieden voor een zinvol gesprek. Een gesprek dat tot nadenken stemt of een zaadje plant dat ze daarna kunnen voortzetten met de mentor, casemanager, herstelconsulente of geestelijk verzorger. Daar leent zich zeker niet elke situatie voor. Voor een constructief, zinvol gesprek heb ik de ander, de gedetineerde, nodig. Ik kan op het morele aspect wijzen. Ik kan een opening bieden voor een goed gesprek, maar als de ander er niet voor openstaat, kom ik niet verder.

++++
Het gaat dus in wezen niet om het feit dat iemand een paar dagen achter de deur moet blijven, maar om wat er heeft plaatsgevonden, hoe dat voorkomen kan worden en hoe de band is met de eigen levensgeschiedenis.

Dat is zeker belangrijk. Er zijn altijd vragen waarvoor iemand leeft en wat die zoekt in het eigen leven. Als die opening er is, kan er echt een gesprek zijn. Daarom stel ik vragen als "wat maakt dat u dit heeft gedaan?" en "hoe vindt u nu zelf hoe dit het beste kan worden opgelost?" Soms wil iemand een brief schrijven. Soms is iemand veel te streng voor zichzelf en bedenkt een veel te hoge straf. Er kunnen dan duidelijke

ingangen zijn en dan verwijst ik door. In eerste instantie vooral naar de mentor, omdat deze vaak op de afdeling aanwezig is en direct binnen bereik is.

++++
In een gesprek met een gedetineerde, ook bij het afhandelen van een rapport, kan er een ingang zijn tot schuldbesef. Dat hangt toch ook samen met het detentieklimaat?

Daar hangt het zeker mee samen. Zo proberen wij iso-plaatsingen te beperken. Iemand in een afzonderingscel plaatsen wordt met name ingezet vanuit een zorgaspect voor de gedetineerde zelf of als we te maken hebben met acuut gevaar of fysieke agressie richting personeel. Verder zijn we heel terughoudend met iso-plaatsingen. Opgesloten zijn in eigen cel is al een beperking van de leefruimte en we zullen dus proberen te voorkomen dat die opsluiting verzaagd wordt.

Verder begeleiden we de dames die bij ons verblijven bij het herinrichten van hun leven. Dat is een gezamenlijke opdracht. Praktisch gezien bieden we het traject arbeid en scholing aan als belangrijk onderdeel naar de toekomst toe. Vrouwen krijgen de mogelijkheid cursussen te volgen, certificaten te halen en werkervaring op te doen, buiten het penitentiair gebied, maar wel binnen het hekwerk. Ze krijgen daarvoor vertrouwen van ons. Daarbij is er ook de mogelijkheid om MBO-certificaten te halen betreffende schoonmaak, horeca en het hoveniersvak. Daartoe kunnen ze opgeleid worden door onze eigen mensen. Zo kunnen de dames met een erkend diploma op zak hun detentietijd achter zich laten.

++++
Dat zijn heel concrete en belangrijke onderdelen om het leven straks weer goed op de rails te kunnen krijgen. Ik maak in gesprekken mee dat de financiële component een grote factor is geweest om tot misdaad te komen. Dat geldt ook voor het relationele vlak. Dit is tevens een belangrijke factor waardoor dingen vaak afschuwelijk mis zijn gegaan. Er zijn vrouwen die zo gekleineerd werden en mishandelingen

moesten meemaken dat dat de aanleiding is geweest tot de misdrijf. Hier ligt een ingewikkelde tweedeling: van de ene kant slachtoffer en van de andere kant vervolgens dader.

Dat is inderdaad vaak het ingewikkelde in de levensgeschiedenis van veel vrouwen die hier verblijven. Je vraagt van iemand om schuldbesef te krijgen, want de misdaad die heeft plaatsgevonden is en blijft een misdaad. Van de andere kant was die persoon wel eerst het slachtoffer van bijvoorbeeld haar man of vriend die haar mishandelde. Daarbij komt dat die man of vriend veelal ook eerst slachtoffer is gemaakt en vanuit zijn eigen achtergrond bijvoorbeeld geen ander voorbeeld heeft gehad. Hoe wordt deze negatieve cirkel doorbroken? Dat is het inhoudelijke aspect. De gedetineerde vrouw zal eerst moeten stilstaan bij wat zij zelf heeft doorleefd. Wat heeft ze meegemaakt? Wat heeft ze zelf gedaan? Wat heeft ze destijds niet gedaan? Waarom niet? Waarom heeft ze geen aangifte gedaan? Hoe leefde ze in die omstandigheden? Wat was haar reactie in haar nood? Wat zijn de gevolgen van haar eigen handelen? Wat heeft ze nodig?

++++
Dit doet me denken aan een aflevering van “De reünie” die we samen in een groep van Puinruimen hebben bekeken. In die aflevering zit een van de klasgenoten vast in het buitenland. Er komt een vrouw aan het woord die dat wel zag aankomen. Ze vertelt dat ze vroeger thuis werd geslagen en ook dat ze dat niet doet bij haar eigen kinderen. Niet alleen omdat die inmiddels groter en forser zijn dan haarzelf, maar ook omdat ze weet dat slaan niet goed is. Hoe het wel zou moeten zou ze overigens niet weten, vertelt ze erbij, maar ze weet wel dat het anders moet.

Ik krijg er weer kippenvet van! Dit is zo'n duidelijk voorbeeld van het belang dat die cirkel waarin steeds nieuwe daders ontstaan doorbroken wordt. Meedenken hoe het ook anders kan. Ook hier in de PI Nieuwersluis wordt dus 'Puinruimen' gegeven. Verder is er de cursus 'Sociaal netwerk

en relaties'. Voor de laatste bijeenkomst wordt familie uitgenodigd en lezen de deelnemers een brief voor aan hun familie.

We zouden op dit gebied nog meer kunnen aanbieden. Ik denk bijvoorbeeld aan 'Rots en water', waarin deelnemers op een sportieve manier geleerd krijgen voor zichzelf op te komen. De deelnemers worden geconfronteerd met bijvoorbeeld de vraag wanneer iemand te dichtbij komt.

++++
Een mevrouw die daar problemen mee had, heb ik gevraagd een zebrapad te breien (een textiele werkvorm waar ze heel goed in was). Naar wie rol je het zebrapad uit? Wanneer rol je het weer in? Wie mag er over jouw zebrapad naar je toelopen? Niet alleen fysiek, maar bijvoorbeeld ook in een gesprek.

Dat zal zeker werken. We kennen hier ook gedetineerden die niet of nauwelijks kunnen lezen, of die anderstalig zijn. Iets concreet maken helpt goed. Ook pictogrammen kunnen hierbij helpen. Daarin kunnen we nog verbetering

vinden. Ik ben ervan overtuigd dat er altijd verbetering te vinden is.

Momenteel verdiep ik me in ACT: *Acceptance Commitment Therapy*. Dat is een nieuwe vorm van gedragstherapie. Een voorbeeld daaruit: je strekt je armen recht voor je uit en je moet een lichte grote bal vasthouden. Op een gegeven moment wordt die bal toch zwaar. Je armen worden moe. Je kunt nauwelijks over de bal heen kijken. Zie je nog wel wat voor doel je voor ogen hebt? Kom je daar nog aan toe of gaat alle energie in iets anders zitten, namelijk die bal vast blijven houden? Wat gebeurt er als je die bal in je schoot legt. De bal blijft bij je, maar de last is verlicht. Je kan nu weer vooruit kijken. Heel concreet. En dat kan mensen op weg helpen. Dat zie ik graag voor de vrouwen die hier gedetineerd zitten. Dat is de inhoudelijke kant van mijn huidige functie die mijn hart heeft.

Hartelijk dank aan Claire Laus voor dit gesprek en veel succes toegewenst.

Dr. Renilde van Wieringen is pastoraal theoloog, werkzaam in het r.-k. justitiepastoraat, bevoegd beeldend kunstenaar en redactielid *Pastorale Verkenningen*.

Tekening gemaakt door de auteur.

[\(terug naar de inhoudsopgave\)](#)

++++

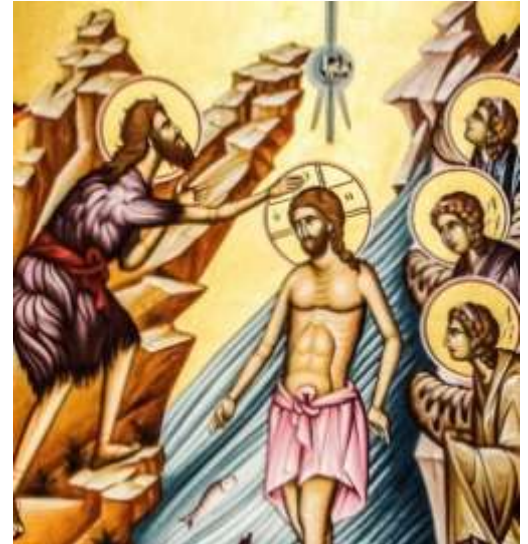

Het slachtoffer dat geen dader wordt

door Ben van Veen

De volgende dag zag Johannes Jezus naar hem toe komen. Hij riep uit: "Dit is Hem, het Lam, dat God geeft, om door ons te worden geslachtodferd; Hij neemt het onrecht van de wereld op zich!" (Joh. 1.29)

Een eerste voorzichtige reactie uit de groep gedetineerden was: 'Als je weet waar je voor zit, dan zit je een stuk rustiger dan als je vindt dat je onschuldig bent of van mening bent dat je een veel te hoge straf hebt gehad'.

Zo mak als een lammetje?

Zeker, ik ben zelf vertrouwd met deze beeldtaal: Jezus als 'het Lam van God, dat de zonde van de wereld op zich neemt'.

Ik zie gelijk het bekende altaarstuk van de gebroeders van Eyck voor me. Het voelt warm, krachtig en troostrijk.

Vervolgens weet ik me geroepen om vanuit mijn eigen vertrouwdheid met deze *soundbites* door te breken naar de belevingswereld van mensen die minder religieuze bagage met zich meedragen. Maar ook voor mezelf: kan het overbekende van dit beeld het ook onschadelijk maken? De vraag is dan: Hoe kunnen we vanuit onze eigen levenservaring dichtbij dit frame op Jezus komen? Waar zijn de 'lammeren om te slachten' in ons leven van alledag? En over wat voor concrete situaties hebben we het bij 'de zonde op je nemen'? Ik probeer antwoorden te vinden zonder

overbekende religieuze taal te gebruiken.

Wat gebeurt er als we 'zonde' benaderen als 'schuld'?

Ik begin mijn zoektocht door in plaats van 'zonde' het meer gangbare 'schuld' te gebruiken. 'Op zich nemen' neigt – bijna voelbaar fysiek – naar iets 'dragen'. En dan niet eervol, als bij een olympische medaille of academische titel, maar negatief, zwaar, als iets waar je onderuit wilt: 'schuld dragen'.

'De schuld geven' en 'de schuld krijgen' – daar hebben we allemaal wel ervaring mee. We doen het zelf, het overkomt ons. Alleen als je schuldig bent of schuld hebt aan iets, hoe gaat het dan verder? In hoeverre kan je dan spreken over 'schuld dragen'? Zou het deze uitspraak over Jezus meer kunnen laten indalen in onze

belevingswereld? Werpt dit licht op wat Jezus voor ons doet? Dit werd de insteek voor de gespreksgroep: 'Schuld dragen: hoe werkt dat? Of hoe doe je dat?'

Vreemdgaan als 'schuld dragen'

In verschillende groepen komt verrassenderwijs het gesprek vrij snel op vreemd gaan. 'Als je vrouw erachter komt dat je vreemd bent gegaan, dan heb je je schuld te dragen!' Bij doorvragen wordt duidelijk dat het gaat om de dynamiek, dat als de partner achter het vreemdgaan komt, je dan op ieder moment dat het haar uitkomt hierop gewezen zult worden – dan heb je je 'schuld' te 'dragen'! Je dient in te binden en je plek te kennen. Het functioneert dan als een manier waarop de vrouw macht heeft over de man die is vreemdgegaan. Dit roept allerlei vragen op, zoals: Draag je geen schuld, als zij er (nog) niet achter komt?

Er worden opmerkingen gemaakt dat je als man nu eenmaal vreemdgaat. Iemand reageert daar op. Hij geeft aan dat het voor hem 'schuld dragen' werd, toen hij moest ontdekken dat hij zijn vrouw er echt pijn mee deed. Toen kwam het besef van schuld. Voordat hij haar pijn voelde, werd er ook geen schuld door hem ervaren of 'gedragen'.

Zo ontstaat er een belangrijk inzicht: je kunt objectieve of morele schuld hebben, maar pas als je zelf de pijn van de ander gaat voelen, ga je deze merkbaar 'dragen' – dan gaat het drukken en knellen, dan ontstaat de situatie dat je van je schuld af wilt. Zolang er geen daadwerkelijk ervaren relatie of verbondenheid is met die ander – diens pijn niet tot jou doordringt, dan mogen we (grote) schuld hebben maar zullen we die zelfs niet kunnen dragen.

'Schuld dragen': pas als je de pijn van het slachtoffer voelt

Hier zit een belangrijke crux. Om in de criminaliteit verder te komen of je staande te houden dien je 'hard' te zijn. Als je voor een overval gaat nadenken over wat dit voor de slachtoffers betekent, dan gaat het niet lukken. Er moet een knop om – geholpen door adrenaline

en/of middelen. Er is alleen maar het eigen belang. De eigen behoeften (verslaving) dulden geen tegenspraak. Er is geen ruimte voor het ervaren van 'verbondenheid', zoiets als 'de ander'. De schuld gaat zich hierdoor niet alleen ophopen. Deze wordt ook zo groot dat het steeds moeilijker is om een begin te maken met het 'dragen' ervan. Met recht: een duivelse kringloop. Wat gebeurt er als we deze verhalen uit de belevingswereld tot de context van de tekst maken?

Als Lam van God wordt Jezus dan dader die in verbinding staat met het slachtoffer en op die manier diens pijn erkent en (een soort van) meedraagt ('schuld dragen'). Vervolgens draagt Hij zo dan ook de pijn van de overvaller die daadwerkelijk doordrongen is geraakt van de gevolgen van zijn handelen. Er zit dan troost in het beeld.

Kortsluiting: 'zonde' als 'schuld'

Troostrijk als deze insteek mag zijn, het wordt ook meteen duidelijk dat het misgaat in de gelijkstelling van 'zonde' met 'schuld'. Jezus wordt niet als 'dader' door God gegeven, maar juist als 'slachtoffer' – het beeld van het lammetje dat met het Joodse Pesachfeest als 'offer' wordt 'geslacht'. Het begrip 'schuld' blijkt dan zo smal als het individu dat het draagt. Het zit in het themaveld van 'dader', 'individualiteit', 'keuze[s]', 'verantwoordelijkheid', 'verwijtbaarheid' en 'aantoonbaarheid'. Welk ander woord zou dan een betere insteek bieden om Jezus, als 'het offerlam van God dat de zonde van de wereld op zich neemt', te laten indalen in onze belevingswereld?

'Zonde' verbreden naar 'onrecht'

Een van de eerste lessen die ik leerde in mijn werk in de gevangenis is dat een delict zelden uit de lucht komt vallen. Er is veel aan voorafgegaan. Opgroeien met huiselijk geweld, armoede en verwaarlozing (*broken homes*), ervaringen met discriminatie, op straat belanden, overleven en hard worden – als variatie op een bekende uitdrukking: een trauma komt nooit alleen. Zo staat de ingezetene, die we in de regel aanwijzen als 'dader', ineens in de positie van 'slachtoffer'.

Vanuit dit perspectief kan het concept 'schuld' verbreed worden naar 'onrecht'. Omdat 'onrecht' ook door de omgeving gedragen dient te worden, ontstaat er een laag drempelige opening naar de belevingswereld: Wie ken je in je omgeving die veel tegenslag of narigheid (*shit*) heeft [gehad] – welke gevolgen zie je hiervan voor de mensen om diegene heen? Of hoe werkt dat door?

Als kind werd hij de straat opgeschopt. Hij mocht pas terugkomen als hij geld had. Over een slechte start gesproken. Als een moeder dit doet of laat gebeuren met haar eigen kind, dan zal deze op haar beurt ook de nodige narigheid te verstouwen hebben gehad.

De vraag hoe 'onrecht' zich verhoudt tot 'schuld' is dan als een hond die zijn eigen staart probeert te pakken. Waar begint het ene en waar eindigt het andere?

Het gebeurt met enige regelmaat dat een ingezetene ineens veel stress heeft. Er is dan sprake van negatieve verrassingen: het bericht dat een familielid overleden of ernstig ziek is; een verlof, waar je naartoe geleefd hebt, gaat niet door; bezoek, dat van ver is gekomen, wordt bij aankomst de toegang geweigerd. Soms is er dan niet veel nodig – een vermeende 'foute' blik en iemand verliest zichzelf. De *shit* moet eruit. Iets of iemand moet het ontgelden. Die negatieve gevoelens moeten afgereageerd worden. Niets menselijks is ons vreemd.

Hoezo 'onrecht dragen'? We duwen de negativiteit liever weg!

Ervaren 'onrecht' is als negativiteit die ons leven inkomt of bepaalt. We hebben er niet om gevraagd of die – voor ons gevoel – verdiend. 'Onrecht dragen'? Het is als een soort instinct, we willen er zo snel mogelijk vanaf. Een diepe reflex die ons als mensen tekent. Onrecht komt over ons – moet daarmee op dat moment gedragen worden, maar het is 'ondragelijk' en we duwen het van ons af. 'Ondragelijk', omdat onze diepe

gevoeligheid voor rechtvaardig gelijk opspeelt en de grens van onze draagkracht wordt overschreden. We moeten en zullen het kwijt. Anders gezegd, *shit* komt je leven in, je wordt slachtoffer. Maar vanuit dat instinct willen en moeten we hiervan af, dus als slachtoffer worden we dader. We geven het door. Anderen worden op hun beurt slachtoffer. Onrecht dringt hun leven binnen. Zij moeten, zullen en willen er ook vanaf.

In dit opzicht heb ik vaker het voorbeeld van een overval gebruikt. De overvaller denkt bij zichzelf dat het niet om de persoonlijke bezittingen van de medewerker van de supermarkt gaat; de verzekering vergoedt de kosten. Maar de medewerker heeft een dusdanige traumatische ervaring te verwerken, dat diegene thuis komt te zitten, er amper wordt geslapen en de negativiteit tastbaar wordt voor de omgeving – depressiviteit, uitvallen naar partner of kinderen als gevolg. Het slachtoffer wordt dader – de negativiteit wordt doorgegeven. Onrecht moet gedragen worden en schuld hoopt zich op.

Een echt slachtoffer – een dier dat in een religieus ritueel wordt geslacht – is onschuldig. In de offercultus draagt het offerdier geen individuele en aantoonbare schuld. Juist niet. Het beest wordt eruit gepikt. Gevalletje: vette pech. Het offerdier dient om de negativiteit op over te dragen, het via hem kwijt te raken. Het gaat in jouw plaats geofferd worden. 'Offer' staat gelijk aan 'in plaats van'. Het offerdier is weerloos. Het duwt de negativiteit niet ook weer door naar anderen. Het moet en zal het 'onrecht dragen'.

Het blijft op het offerdier. Het is het einde van een keten. Een geritualiseerd afreageren? Of een geformaliseerde contractsluiting dat we enerzijds met negativiteit en *shit* (onrecht) te maken hebben in ons samenleven en anderzijds dat de doorwerking daarvan naar elkaar een halt dient toegeroepen te worden. We onderkennen met elkaar dat we het kwijt moeten, maar niet naar elkaar! Als we ons in deze *condition humaine* met elkaar verbinden, erkennen dat we in hetzelfde schuitje zitten, dan hebben we een gezamenlijk probleem en kunnen we tot een gezamenlijke oplossing komen.

Wie of wat kan onze *shit* dragen, als in: wegdragen en oplossen?

Het Lam van God draagt het onrecht van de wereld

Johannes de Doper is degene die ons voorbereidt, zodat we Jezus Christus kunnen 'zien' in ons leven of ons hart voor Hem kunnen 'openen'. Met zijn oproep om je te laten dopen legt hij de vinger op de zere plek, namelijk daar waar we ten diepste de onvrede voelen en niet alleen weten, maar verlangen naar verandering – ook al zitten we vast in onze onmacht en beperkingen. Met een soort heilige onrust probeert hij zoveel mogelijk mensen met deze oproep te bereiken. En dan is ineens het moment daar: hij ziet voor het Jezus in het besef dat dat Degene is om wie het draait. En wat doet hij dan? Hij roept uit: 'Dit is Hem, het Lam, dat God geeft, om door ons te worden geslachtetofferd; Hij neemt het onrecht van de wereld op zich!' Johannes doet ons Jezus zien als het offerdier waarop we met elkaar onze negativiteit en het onrecht dat rondgaat in de wereld kunnen overdragen. Hij gaat het 'onrecht dragen' zonder – zoals ons instinct het ons ingeeft te doen – het van zich af te duwen. Waar we zelf verbitteren en verharden als onrecht ons raakt, daar wordt duidelijk dat dit instinct of deze omslag er bij Jezus niet is. Als iemand reden heeft om te verbitteren en zich te verliezen in haat, dan is Hij het wel: de maatschappij keert zich tegen Hem, het verraad

van zijn vrienden, een onterechte veroordeling tot een eerloze en weerzinwekkende executie! Op deze manier wordt dit beeld van Jezus als offerdier van God doorzichtig op de menselijke, of beter goddelijke, werkelijkheid. Hij is instaat om de eeuwige cirkel van negativiteit, die je leven binnendringt en die je weer doorgeeft, te doorbreken. Hij kan het onrecht dragen. Het eindigt bij Hem. Als we ons aan Hem verbinden vanuit het onrecht en ook de schuld waar we mee te leven hebben – in de offercultus kon dit zo letterlijk en fysiek worden als het opleggen van de hand op de kop van het beest, dan worden we geconfronteerd met een 'mens' die het wel kan, die van een andere orde is, die de negativiteit kan verdragen zonder zichzelf daar in te verliezen of er door overgenomen te worden. Hij brengt ons in contact met ons eigen diepe verlangen dat de duivelse spiraal, waarin we vast kunnen zitten, wordt doorbroken.

Jezus belichaamt Liefde die groter is dan alle *shit*, negativiteit, onrecht en schuld die wij met elkaar dragen en doorgeven.

In de proloog klinkt al de extase: 'We ervaren door Hem steeds weer Goedheid op Goedheid. De regels en aanwijzingen over wat wel en niet goed is, die hebben we door Mozes gekregen, maar wie God ten diepste is, namelijk het ervaren van onverdiende Trouw en overweldigende Goedheid, gebeurt in de ontmoeting met Jezus Christus. Niemand heeft ooit God gezien, maar deze ongekende stroom aan ervaringen, die uitgaat van het hart van de Vader, brengt ons in contact met Hem' (Johannes hoofdstuk 1, verzen 15-18 [eigen hertaling]).

Zo legt Johannes een ongekend krachtig filter op het leven van Jezus. De *shit* die zijn leven binnenkomt, ongevraagd en onverdiend, doet niet wat het normaal bij ons doet. Het leidt niet tot verbittering, haat of verharding. Als slachtoffer wordt Hij niet op zijn beurt dader – want Hij moet ook die negativiteit kwijt. Hij treedt ons tegemoet in de negativiteit die we

hebben te dragen. Hij wordt door God aangeboden als 'slachtoffer' om ons op af te reageren. In Hem worden we geconfronteerd met onze daadwerkelijke slachtoffers, de weerloze en toevallige 'lammeren die we geslacht hebben' – die we geprobeerd hebben 'in onze plaats' de negativiteit te laten dragen. Vervolgens ervaren

we in de ontmoeting met Jezus dat Hij ons erkent in ons lijden, hoe de negativiteit en het onrecht ons vasthoudt en tot mensen maakt die we ten diepste niet willen zijn. In deze ontmoeting, zulke ontmoetingen, wordt de Christus 'zichtbaar' in deze wereld.

Dr. Ben van Veen is dominee in PI Nieuwegein en in JC Zeist.

[\(terug naar de inhoudsopgave\)](#)

Justitiepastores aan het woord

door Chima Anyaeze, Entelina Butarbutar, Michael Idemudia, Albert Kamp, Sjoerd Pos, Evelien Reeuwijk en Joël Vlasblom

De redactie heeft een aantal justitiepastores gevraagd om een korte bijdrage te schrijven aan de hand van eigen ervaringen en visie in het kader van het thema met de volgende vragen als houvast:

- Spreek je met pastoranten over gepleegde delicten?
- Hoe sta je erin om uit jezelf hen wel / niet te vragen naar het delict waarvoor ze binnen zitten? Waarom wel of waarom niet?
- Hoe ga je in je in je pastorale praktijk om met het ontkennen of bagatelliseren van het delict?
- Zet je weleens stappen in de richting van herstelbemiddeling? Welke ervaring heb je daarmee?

Altijd een stap richting herstelbemiddeling

door Chima Anyaeze

Spreeken over delicten

Ik heb het voorrecht gehad om met pastoranten te spreken over kwesties met betrekking tot delicten in de pastorale ruimte en in niet-pastorale omgevingen.

Kwesties over delicten in gesprekken ontstaan meestal spontaan, maar soms ook op direct verzoek van een pastorant. In ongeveer 60% van de gevallen eindigden gesprekken met één sessie, terwijl pastorale gesprekken in ongeveer 40% van de gevallen lang duurden, met wekelijkse of 2-wekelijkse gesprekken.

Het stellen van vragen over delicten was niet erg geruststellend. Directe vragen leken confronterende herinneringen op te roepen,

kwesties die de pastorant zich niet zou willen herinneren. De fysieke reactie van de pastorant verbeeldt ongemakkelijke gevoelens, soms vermengd met sympathie en barmhartigheid, maar ook met onderdrukte openheid voor rechtvaardigheid voor het slachtoffer.

Ontkennen / bagatelliseren

Met kwesties van delicten, probeer ik mijn pastorale aandacht niet te vermengen met vooropgezette ideeën en vooroordelen. Ik laat persoonlijk oordeel, sympathie, rechtvaardigheid en barmhartigheid de juiste plaats innemen tijdens gespreksessies. Ik probeer de betekenis

van vrijheid, rechten, afhankelijkheid, onschuld en slachtoffer uit te leggen door praktische voorbeelden te gebruiken om pastoranten te helpen een dieper begrip te krijgen van de kwestie die voorhanden was. Bijvoorbeeld, rollen te wisselen tussen de dader en het slachtoffer. Meestal helpt het verkrijgen van inzicht in de kwestie vanuit verschillende perspectieven de pastorant een beetje op te schuiven van matig naar meer erkenning van de kwestie die voorhanden was.

Het gaat allemaal om de kwestie die voorligt en hoe deze een heleboel mensen raakt, en niet hoe de pastor en de pastorant zelf naar de kwestie kijken.

Stappen in de richting van herstelbemiddeling

Er zit altijd een stap in de richting van herstelbemiddeling in mijn pastorale gesprekken met betrekking tot delicten. Het is een holistische benadering die mijn pastorale betrokkenheid leidt. De aanpak van herstelbemiddeling wordt duidelijk wanneer een pastorant is geholpen om van de ontkenningfase naar de mea-culpa-fase te gaan, in de volgende volgorde:

ontkenning – confrontatie - reflectie – realisatie – herkenning - *mea culpa*. Hierna volgt 'Wat mag ik nu doen?' lijkend op het gesprek tussen Petrus en het volk in Hand. 2, 37-38.

In dit proces en deze fases merk ik verdriet, schaamte, spijt, angst en ongemak. Ik hoor ook

van nachtmerries, gebrek aan slaap en eetlust. Ik heb ervaren dat het overstijgen van deze genoemde fases veel aandacht, gespreksessies, ondersteuning, bemiddeling, gebeden en rituelen vergt – van schuld bewustzijn tot schuldverwerking en heling.

Op praktisch vlak komen ook verzoeken om contact met de slachtoffers op verschillende manieren voor, een belangrijk proces bij schuldverwerking/genezing, maar vaak niet vanzelfsprekend in de bajes.

Contact hebben over delicten vond op twee manieren plaats: direct verzoek door de pastorant of indirect, middels routinematige gespreksessies. De tweede vormt ongeveer 80% van mijn pastoraal contact bij delicten. Het schijnt nuttig te zijn omdat het de pastorant helpt zich open te stellen voor kwesties die hem belasten en die zijn geestelijke groei en reactievermogen tegenwerken. Gebruik wordt gemaakt van eenvoudige maar aandacht gerelateerde vragen, bijvoorbeeld: hoe gaat het, ik hoop dat je 's nachts goed slaapt, ik hoop dat je goed eet, ... Dit om vertrouwen te winnen en op te bouwen. Dit eenvoudige proces heeft pastoranten belast met een misdrijf, in staat gesteld zich geleidelijk open te stellen voor gesprekken en herstelbemiddeling.

+++++

Herstelbemiddeling: een moeilijke stap om te nemen

door Entelina Butarbutar

Behoeft om over de gepleegde delicten te praten

Een gesprek met een gedetineerde begin ik meestal met de vraag: weet je hoe lang je hier moet zitten? Dit om in te schatten of er vervolggesprekken nodig en wenselijk zijn en met welke frequentie.

Voor de pleger van een kleine overtreding of een boete zal dat niet nodig zijn. Meestal vertellen ze meteen waarvoor ze zitten en voegen daaraan toe dat het stom was dat het zo was gelopen is. Maar voor degene met een serieuze overtreding of degene die een lange straf opgelegd heeft

gekregen, weet ik dat er meerdere gesprekken zullen volgen.

Bij de eerste twee gesprekken komen meestal de gepleegde delicten ter sprake. Gedetineerden vertellen meestal uit zichzelf waarvoor ze zijn veroordeeld of waarvan zij worden verdacht. Zij schijnen te vermoeden dat een GV van hen verwacht dat zij hun delicten aan de GV mogen vertellen. Meestal vanuit de behoefte om zich van emotie en geestelijke last te ontdoen. Ik kan merken dat zij dan opgelucht en blij zijn dat zij hun verhaal aan iemand kwijt kunnen zonder een negatieve consequentie voor henzelf.

Maar er zijn er ook die over hun straf vertellen en zeggen dat ze onschuldig zijn en onterecht veroordeeld terwijl zijzelf weten wel degelijk schuldig te zijn. Men verwacht dan dat ik ze zie zoals zij zichzelf zien. Maar soms wil een gedetineerde niet over het delict praten. Als een gedetineerde niet uit zichzelf over het delict vertelt dan vraag ik het wel.

Schuldbesef

Ik vind het belangrijk om te weten hoe een gedetineerde zich verhoudt tot het gepleegde delict, en welke rol men daarin voor zichzelf ziet. Aan de hand hiervan probeer ik dan gesprekken te breien. Ik vind dat schuldbesef een belangrijke voorwaarde is voor schuldverwerking en levensherstel.

Door te praten over het gepleegde delict probeer ik de gedetineerde te helpen onderscheid te maken tussen schuld en schuldgevoel. Schuld is al gebeurd, is in het verleden. Dat kan je niet meer veranderen. Het is niet nodig om het te blijven dragen door schuldgevoelens. Het is beter de schuld te erkennen en te verwerken door aan zichzelf te werken en indien mogelijk herstelbemiddeling te zoeken met het slachtoffer.

Vergeving en herstel

Degenen die oprecht spijt hebben van hun delict zoeken vooral troost in vergeving. Vaak zeggen ze dat vergeving niet aan mensen is besteed maar aan God. Alleen God kan vergeven, zeggen ze dan. En als je bidt voor je slachtoffer dan doet God de rest. Maar dan zeg ik: dat is een te gemakkelijke uitvlucht. God wil ook dat je je medemensen tegemoetkomt, hen vraagt om vergeving en hen vergeeft. Ik citeer vaak Matteüs 5:23-24, dat je je eerst met je medemensen verzoent voor je God een offer brengt. Inderdaad een moeilijke opgave voor ieder van ons. Maar dat vraagt ons geloof van ons.

Stappen in de richting van herstelbemiddeling: een moeilijke stap om te nemen

Ondanks het schuldbesef en de goede intentie om te willen veranderen voor een betere toekomst, is de stap naar herstelbemiddeling toch een stap die niet zo makkelijk wordt genomen. Als ik hierover begin, merk ik meteen de weerstand. Gedetineerden erkennen wel de goede bedoeling ervan, maar hebben niet genoeg moed om de stap te nemen. Zij begrijpen vooral de boosheid en het verdriet van de slachtoffers en zijn vooral bang voor afwijzing. Soms zeggen gedetineerden eerst dat ze bereid zijn mee te werken aan herstelbemiddeling, maar komen daar later toch op terug.

+++++

Spreken over het delict

door Michael Idemudia

Schuld gaat om uitstaande verplichtingen waardoor iemand iets te vorderen heeft op een ander. Bij het pastoraat gaat het echter niet zo zeer om uitstaande betalingen. Het gaat vooral om een verschil tussen het geleefde leven, waarin iemand schade is toegebracht en hetgeen moreel gezien van ons mag worden verwacht. De uitdaging is om die zaken bij elkaar te krijgen, want anders worden de gepleegde vergrijpen een last die iemand neerdrukt.

Dit roept meestal heftige emoties op. Sommigen lossen deze discrepantie op door hun daden te ontkennen of de gevolgen te verkleinen. Hoe breder de innerlijke ruimte is, des te meer is men in staat om deze versturende discrepantie en de aangerichte schade op te lossen. Tegen deze achtergrond wil ik de gestelde vragen beantwoorden.

Spreek je met pastoranten over gepleegde delicten?

Het hangt van de situatie af. Sommige pastoranten praten gemakkelijk over hun delicten; hoe zij God of een dierbare hebben teleurgesteld door de dingen die zij hebben gedaan. Anderen praten liever niet over wat er gebeurd is en ontwijken het gesprek over de reden van hun detentie.

In het laatste geval, constateer ik dat zij geestelijk nog niet in staat zijn om hun levensverhaal te overdenken, omdat dit verwondingen zichtbaar en voelbaar zal maken. Als ik merk dat een poging om met hen over hun delict te spreken een bedreiging voor hen vormt, doe ik dat niet. Ik wacht dan tot de tijd daarvoor rijp is.

In het eerste geval voer ik het gesprek wel, want bij deze groep is het gepleegde delict gereed om omgebogen te worden naar een herstelspiraal.

Hoe sta je erin om uit jezelf hen wel of niet te vragen naar het delict waarvoor ze binnen zitten? Waarom wel of waarom niet?

Zoals ik bij het vorige antwoord heb verwoord,

wil ik er voor de gedetineerden zijn op een wijze die zij van mij op een redelijke wijze mogen verwachten. Het is bevrijdend voor hen om over hun delicten te spreken, want dit kan voor hen herstellend uitwerken.

Behalve de fysieke detentie, tast ook hun delict hun menselijke waardigheid aan. Dit kan tot allerlei geestelijke en ook fysieke aandoeningen leiden. Door met hen hierover te praten, kan dat leiden tot bevrijding van het door hen veroorzaakte kwaad. Dit kan hen ook gevoelig maken voor de gevolgen van hun eigen daden. Zij leren dan om tot inkeer te komen waardoor vergeving en bevrijding ervaren kunnen worden. Als ze hiervoor niet gevoelig zijn, dan laat ik hen in hun waarde. Als zij druk ervaren om over hun delict te moeten vertellen terwijl zij daartoe nog niet bereid zijn, zal dit voor hun averechts uitpakken.

Hoe ga je in je pastorale praktijk om met het ontkennen of bagatelliseren van het delict?

Als ik uit de situatie opmaak dat de oorzaak voor het ontkennen van het delict een overlevingsmechanisme is, dan laat ik de gedetineerden daarin in hun waarde. Alleen als ik merk dat het ontkennen of bagatelliseren van het delict een soort preambule is dat het verdere gesprek erover mogelijk maakt, ga ik het gesprek in die richting stimuleren.

Zet je weleens stappen in de richting van herstelbemiddeling? Welke ervaring heb je daarmee?

De innerlijke motivatie is hiervoor erg belangrijk. Als justitiepredikant luister ik niet alleen naar wat een mens misdaan heeft, maar ook naar elk teken van verandering ten goede.

Met herstelbemiddeling probeer ik de gebroken relatie tussen de dader en het slachtoffer te herstellen. Ik leef met de gedetineerde mee; hierdoor krijg ik de mogelijkheid om mijn pastoraten te inspireren om tegenover hun

slachtoffer het kwaad dat is aangericht, te benoemen.

In deze ontmoeting opent zich een nieuwe menselijke weg, waarop de gedetineerden

kunnen werken aan boetedoening en vergeving; zo kunnen zij hun handen uitsteken naar hun slachtoffers. Dit zorgt voor een nieuw begin, energie, hoop en ruimte. Herstel.

+++++

Mag ik vragen ...

door Albert Kamp

‘Hallo, ik ben de pastor, ik zou graag willen kennismaken, mag ik binnenkomen?’ Eenmaal op cel, op de rand van het bed: ‘Hoe gaat het met je?’, ‘Is het de eerste keer dat je binnen bent?’ En niet lang daarna: ‘Mag ik vragen waarvoor je hier bent?’

Voor sommige collega’s is deze laatste vraag te abrupt, wellicht impertinent, voor mij is het een wezenlijke vraag, zowel professioneel als humanitair. Want vóór mij zit een mens wiens leven beheerst wordt door een (nieuwe) situatie van onvrijheid. Afgesneden van de buitenwereld, weggerukt uit de familiekring, solitair gezet. De vraag naar het delict is dan niet een juridische, en zeker niet moreel ingegeven, maar een empathische.

Om me te kunnen richten op mijn gesprekspartner helpt het te weten wat er in zijn leven speelt. Uiteraard gaat het dan over relaties, partners, kinderen, ouders, familie, vrienden; over wonen en werk. Maar bovenal ook over (de verdenking van) het delict. Dit bepaalt immers het existentiële perspectief van dit moment.

Bij binnenkomst is de vraag naar het delict bovendien niet zelden praktisch: het biedt de mogelijkheid tot enige juridische toelichting, over wat iemand procedureel in de PI en in de rechtsgang te wachten staat, en om minstens een reëel beeld te schetsen van deze (*nieuwe*) wereld waarin hij is beland. Tegelijkertijd biedt het een pastorale opening, een begin van een vertrouwensbasis, die is ingekaderd en gefundeerd in ambt en ambtsgeheim.

In vervolggesprekken is het delict meestal een terugkerend thema: vanwege de onrust en onzekerheid over wat komen gaat (*tijdens het proces*), vanwege reflectie op de situatie (*na het vonnis*). En niet zelden volgen na verloop van tijd ontboezemingen, ook over wat (*nog*) niet bekend is of mag worden.

Binnen de pastorale setting is reflectie op het delict, terugkijken, mijns inziens nodig om vooruit te kunnen. Niet vanwege de juridische kant. Immers, het justitieel apparaat en uiteindelijk de rechter(s) zijn verantwoordelijk voor het oordeel. Reflectie is van belang vanwege pastorale en menselijke betrokkenheid. Delict, veroordeling, detentie, zijn levensbepalend, leven-vormend. Juist om perspectief te kunnen creëren, om de toekomst tegemoet te kunnen treden, is het belangrijk en behulpzaam om na te denken over waar(uit) je vandaan komt. Al was het alleen al om te ontdekken wat je valkuilen zijn. Maar bovenal om je te kunnen verzoenen: verzoenen met jezelf, aanvaarden wie je bent, verzoening met je omgeving, en niet onbelangrijk, verzoening met je slachtoffer(s).

De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat in mijn relatief korte bestaan als justitiepastor, ik niet actief betrokken ben geweest bij herstelbemiddeling in relatie tot slachtoffers. Wel heb ik ingeslotenen kunnen begeleiden in het herstel van contact binnen de familiale sfeer, in de vorm van raad, advies, suggesties. Deze

ervaringen zijn, hoewel beperkt, doorgaans positief in de zin van louterend. Het biedt namelijk ruimte om verder te kunnen. Vanuit een religieuze invalshoek, *'Heb God lief en*

je naaste gelijk jezelf, lijkt me dat van wezenlijk belang. Om als gelovig mens verder te kunnen in je leven, ook na een delict, moet je je met God, én je naaste, én jezelf kunnen verzoenen.

+++++

'Gelukkig de mens in wiens geest geen bedrog is' (Ps. 32)

door Sjoerd Pos

'Pas nu, op de laatste dag voor mijn vertrek, durf ik je alles te vertellen', onthult Jayson. Zijn verhaal neemt een wending in vergelijking met wat hij mij eerder vertelde. Niet dat er niets over blijft van zijn oorspronkelijke verhaal, maar na zijn nieuwe onthullingen komen hij en zijn daden in een ander daglicht te staan. Hij verontschuldigt zich daarvoor en verklaart het door te wijzen op de paniek aan het begin van zijn detentie, en de bezorgdheid daarna over zijn vrouw die eveneens in staat van beschuldiging werd gesteld.

Mijn ervaring is dat de ene keer een gedetineerde zich nauwelijks kan inhouden om zijn dadenrelaas te vertellen, en de andere keer hij slechts mondjesmaat of bagatelliserend iets meedeelt over zijn delict. Ik kom goudeerlijke gasten tegen en mannen die uitstekend in staat zijn om een versie van zichzelf te presenteren die niet erg in lijn ligt met de werkelijkheid.

In het contact met de gedetineerde gaat het mij in eerste instantie om de relatie. Om dat te doen slagen wil ik vertrouwen wekken bij de ander: welkom zoals het is. En zoals het is, betekent ook dat ik niet uit de weg ga dat dit contact plaatsvindt in een bepaalde context. Afhankelijk

van het verloop van het gesprek vraag ik daarom dikwijls expliciet naar het delict waarvoor ze vastzitten. Zonder oordeel: wat is er gebeurd? Ik houd er rekening mee dat ze niet meteen de waarheid vertellen, deze wellicht bagatelliseren en soms zelfs ontkennen. Ik ben daar meestal mild over: zo is nu onze relatie, we zullen zien hoe het zich verder ontwikkelt. Gezonde zelfonthulling vereist namelijk een zekere aanvaarding en integratie van het zelf – als dit ontbreekt, en dat is vaak het geval, ontwikkelen we het vermogen verschillende versies van onszelf te presenteren. We misleiden onszelf. Wie doet het niet?

Schaamte speelt een belangrijke rol bij deze innerlijke desintegratie. Het vertrouwen dat ik hoop te wekken in het contact met de gedetineerde kan helpen om steeds meer van zichzelf te onthullen, opdat er meer heelheid kan komen: want 'zolang ik zweeg, teerden mijn botten weg...'

Contact met het slachtoffer kan hierbij helpen en ik heb het een enkele keer gefaciliteerd. Het proces van zelfonthulling is in mijn ervaring zelden eenduidig en vraagt maatwerk. Schaamte is hardnekkig en vindingrijk, het vermomt zich nogal eens in compenserend gedrag. Dit soort dingen kost tijd.

+++++

Reflectie op schuld

door Evelien Reeuwijk

Het verbaast mij hoe ogenschijnlijk makkelijk de meeste mannen vertellen over de reden waarom ze vastzitten. Vaak al in het eerste gesprek. Maar, zo blijkt als de gesprekken voortgezet worden, de eerste versie van het verhaal is niet het gehele verhaal noch vertelt het de moeite die ze er zelf mee hebben. Het is de versie die ze aan de 'buitenwereld' vertellen, gekuist, hun eigen aandeel erin vaak gebagatelliseerd en ontdaan van de pijn. Daarin is er ook een verschil tussen mannen die zitten in huis van bewaring of in de gevangenis. Bij de eerste is de onzekerheid vaak nog te groot om ruimte te vinden voor schuld en schuldbesef. Toch komt het in de loop van de meeste gesprekken uitgebreider ter sprake. Met name als het gaat over de impact die het delict/detentie heeft op partners, kinderen en familieleden. Het gaat dan over het verdriet, de schaamte en de pijn. Zeker als er sprake is van 'eigen schuld', letterlijk, dat maakt dat het proces van verwerken, van helen lastig. Want schuld, reflectie op en acceptatie van hetgeen je zelf verkeerd hebt gedaan, is niet makkelijk. Het leed wat je een ander hebt aangedaan, is niet eenvoudig om te kunnen aanzien. Waarbij in de meeste gevallen 'de ander' de eigen familie is en niet zo heel vaak het slachtoffer van het delict. Er is soms ook nauwelijks sprake van enige vorm van

relatie met het slachtoffers, bijvoorbeeld bij drugcriminaliteit. Oog hebben voor het slachtoffer van een delict komt ter sprake als het proces van aanvaarding en heling als een heel eind op gang is.

Ik moet bekennen dat ik daar ook niet naar vraag als ze het zelf nog niet genoemd hebben. En dat heeft ermee te maken dat ik begin waar de gedetineerde staat. Als RK pastor zie ik het als mijn taak om iemand te helpen de eigen verantwoordelijkheid te nemen voor wat er gebeurd is. Maar het is niet mijn taak om te oordelen over het nalaten daarvan, of om die eigen verantwoordelijkheid te forceren. Ik 'geloof' in het eigen verhaal van de gedetineerde, in die zin dat ik niet op zoek ben naar de waarheid. Ik bekijk het verhaal vanuit zijn standpunt en van daaruit ga ik met hem verder op weg. Dat de werkelijkheid vaak nog veel weerbarstiger is, of als blijkt dat in het verhaal gedetineerde fundamentele zaken zijn weggelaten, het zij zo. Ik ben er niet om zijn narratief te beoordelen. Maar om, zo goed en zo kwaad als het gaat, met hem mee te lopen en waar ik kan het proces van aanvaarding en acceptatie te bevorderen. En om bij te sturen. En als er ruimte is, ook naar de slachtoffers van het delict toe.

+++++

Dominee wat vindt u ervan wat ik heb gedaan?

door Joël Vlasblom

De man tegenover mij kijkt me verwachtingsvol aan. Hij vraagt wat ik vind van 'zijn' fraudezaak waardoor velen mensen zijn gedupeerd.

Ik ben even stil en denk na.

Hoe zit het met mijn eigen schuld en schuldbesef in mijn pastoraat?

Door zijn vraag ben ik gaan nadenken over de rol van schuld in mijn werk als geestelijk verzorger. Vaak denk ik dat ik het gezien onze werksetting te weinig over schuld heb. Ik heb het in gesprekken

vaak over de gebeurtenissen waarvoor mensen in de gevangenis zitten, vaak beginnen gedetineerden hier zelf over. Gek genoeg gaat het dan niet altijd over schuld maar meer over de gebeurtenissen. Een paar jaar geleden vertelde iemand over zijn gepleegde inbraak, ik dacht 'o, dat valt wel mee'. Ik schrok van die reactie, helemaal door mijn eigen inbraakervaringen. Sindsdien probeer ik gevoelig te blijven voor leed dat wordt aangericht. In de week van het schrijven van dit artikel ben ik eens nagegaan hoe vaak ik het in mijn werk over schuld gaat.

Een man steekt tijdens de kerkdienst een kaars aan voor zijn zonden. De gespreksgroep wilt het hebben over vergeving. En van mijn laatste tien individuele contacten gingen er twee over schuld en twee over schaamte. Andere keren werd het delict wel aangesneden maar hadden we het niet over schuld. Vaak gaat het ook over schuld buiten het eigen delict, bijvoorbeeld schuld naar familieleden of onsympathiek gedrag naar bewaarders. Als het gaat over schuld in ons werk gaan de woorden van filosoof Cruijff op: 'je gaat het pas zien als je het doorhebt'. Schuld en schuldgevoel is er veel het vraagt alleen wat antennegevoel en durf om het aan te snijden.

Ook merk ik dat in de afgelopen vier jaar als justitiepastor mijn werkwijze rond schuld veranderd is. Waar ik eerst actief stuurde op gesprekken over schuld ben ik nu meer gaan zoeken naar pastoraal goud: dingen van God die ik bij mijn gesprekspartner zie. Dit goud benoem

ik vervolgens. Enerzijds is dit goed voor de relatievorming anderzijds treedt er vaak een waterbed effect op. Ik druk op positieve eigenschappen en op een wonderlijke wijze popt aan de andere kant, bij de pastoraat, geregeld iets als de schuld op. Vervolgens probeer ik hier ruimte voor te maken en dit later weer te verbinden aan het Go(u)d.

Concrete vervolgstappen van dader-slachtoffer gesprekken heb ik zelden, hiervoor verwijs ik door naar de herstelconsulent tenzij geloof een belangrijke rol speelt in de oorzaak van de schuld.

Nog geen antwoord?

Nogmaals: dominee, wat vindt u van mijn zaak? Ik antwoord: "Wat mooi dat je dat wilt weten, het zal vast niet zomaar zo zijn gelopen. Ben je nog veel bezig met wat er is gebeurd?" Inmiddels lopen er bij deze meneer herstelgesprekken met de herstelconsulent en hebben we het nog geregeld over zijn schuldgevoel.

¹ Deze benadering is voor mij mooi beschreven in Moons, de kunst van geestelijke begeleiding (2019). Anne- Mie Jonckheere beschrijft in het handboek justitiepastoraat hoofdstuk 11 hoe liefde als voorwaarde van herstel en schuld te bespreken.

[\(terug naar de inhoudsopgave\)](#)

Johan: “Besef kost tijd en een gezonde dosis zelfreflectie”

door Johan

In deze bijdrage laat ik Johan aan het woord. Ik heb hem gedurende meerdere jaren in detentie ontmoet en hij is mij na detentie via de mail blijven schrijven. Als het over schuld en schuldverwerking gaat dan is reflectief afstand nemen de enige manier om een bredere kijk op het verleden te krijgen. Het nadenken over schuld betreft veelal vooral en in de eerste plaats de relatie met je dierbaren. Ook schaamte wordt het sterkst beleefd binnen de relaties met partner en kinderen.

Dat was ook bij Johan het geval. Hoe zij het met hem hebben volgehouden en waar zij hun kracht en motivatie vandaan hebben gehaald is misschien wel doorslaggevend geweest voor waar hij nu staat. En om het zelf vol te houden heeft Johan naast zijn steun van zijn omgeving steun, kracht en inspiratie geput uit zijn geloof, geloofsbeleving en geloofsontwikkeling.

Fons Flierman, adjunct hoofdaalmoezenier

+++++

Johan:

De positieve resultante van mijn strafzaak is dat ik ben gaan inzien dat de grootste weelde van een mens de rijkdom van het leven is. Met mijn dierbaren gaat het gelukkig goed en tot op de dag van vandaag omringt mijn vrouw mij met haar zorg en liefde en die zorg en liefde is wederzijds. Na alles wat ik haar en onze kinderen heb aangedaan ervaar ik dat als heel bijzonder. De scherpe kanten van mijn strafbaar handelen zijn toch weer rondingen geworden waaraan wij ons niet meer kunnen en willen bezeren.

Met enige regelmaat bid ik nog. En dan spreek ik de woorden van het Onze vader en het Weesgegroet heel bewust uit. Met het bidden

van het Weesgegroet moet ik nog vaak terugdenken aan de momenten waarop we in de bajes met een groepje het rozenkransgebed baden. De rozenkrans heb ik nog.

Ik gun de lezer een inkijkje in wellicht mijn diepste zielenroerselen. Er spoken zoveel gedachten door mijn hoofd. Wellicht zijn die gedachten voor lotgenoten de leidraad om het voor henzelf en voor hun dierbaren allemaal wat dragelijker te maken. De kunst van het zitten is er niet te lang bij stil te blijven staan. En lang niet iedereen verstaat die kunst. Het is ook niet niks om maanden met jezelf opgescheept te zitten. In zekere zin heb ik mijzelf dus pas leren kennen na de harde clash met justitie. Wellicht is dat ook de reden waarom ik zo gelaten mijn straf heb

ondergaan. De enige die altijd eerlijk tegen mij was, was mijn vrouw. En wat was ik daar soms boos over!!

Laat ik beginnen met te stellen dat er zonder besef nauwelijks sprake zal zijn van verwerking. En verwerking zal ook veel lastiger zijn als je niet eerlijk tegenover jezelf bent. We zijn soms ook niet eerlijk tegenover onszelf. In eerste aanleg was ik ook niet eerlijk naar mijzelf toen mijn uitglijder breed in de pers tegen het licht werd gehouden. De combinatie van trots, schaamte en zelfingenomenheid stond het betrachten van die eerlijkheid danig in de weg. Het is ook best verleidelijk om alles en iedereen de schuld te geven van het eigen foute gedrag. Maar er is geen enkel excuus voor een gedraging die niet oorbaar is. Punt! Voor de verwerking is het dus heel belangrijk eerst tot dit besef te komen. Dat kost tijd en een gezonde dosis zelfreflectie.

In mijn geval heeft dat ook, achteraf bezien, veel tijd gevegd. Daarbij heb ik mijn dierbaren van mij vervreemd door nogal bagatelliserend over de impact van mijn uitglijder te praten. Dat heeft terecht in het begin van het hele strafproces kwaad bloed gezet. Feitelijk isoleerde ik me dus zelf in hoge mate door een totaal verkeerd besef van schuld. Het was door mijn open en eerlijke gesprekken met jou als pastor dat ik ben gaan inzien dat ik anders moest gaan denken. Dat was bepaald niet eenvoudig.

Ik was als kind een heel verlegen ventje, opgegroeid in een warm gezin met ontzettend lieve Ouders en ik was ook nog eens de Benjamin! Het heeft mij in mijn jeugd aan niets ontbroken

Het enige dat ik tegen had is dat ik alles mee had!! Dus tegen de wind in fietsen kende ik niet. Het ontbrak mij dus aan mentale 'bespierung'.

Die bespierung kreeg ik pas op latere leeftijd. Mijn bezit gaf mij veel aanzien en dat bezit heeft mij eigenlijk misvormd. Iedereen vond mij geweldig

en in die tijd vervreemde ik steeds meer van mijn vrouw. Die status en dat aanzien wilde ik niet zomaar opgeven. Zij daarentegen hangt niet aan bezit, maar wel aan rust, vrede en harmonie. Mijn minderwaardigheidscomplex heb ik proberen te upgraden door bezit. Foute keuze dus.

Het leven is langs de zijlijn wellicht op zijn best waar te nemen om er vanuit die positie optimaal van te kunnen genieten. Mijn grootste geluk komt wellicht voort uit vergeving en uit de lessen die ik nu bewust en evenwichtig kan trekken uit het gefaald hebben. Zonder overigens daarbij nadrukkelijk met een vinger naar anderen te wijzen. Een mens is immers alleen zelf verantwoordelijk voor zijn daden en nalatigheid. Het leven is dus een soort van trektocht, soms langs mooie plekken met onvergetelijke vergezichten en soms over moeilijk begaanbare paden met tal van obstakels. Dan wil je sneller dan feitelijk mogelijk is.

Maar het doel is de tocht naar de bron, waar we wellicht nagenoeg naakt ooit hopen aan te komen. Maar voordat we aan die bron geraken is er nog een mooi pad te gaan. Het pad van de

vergeving. Vergeving is het verbandmateriaal van soms diep ingeslagen wonden en vergeving brengt een hoge mate van innerlijke rust. Het brengt je ook dicht bij Hem! Tijdens mijn detentietijd heb ik weer leren bidden. Maar bidden deed ik niet voor mezelf, maar wel voor mijn vrouw, onze kinderen en kleinkinderen en die gebeden zijn grotendeels verhoord.

Eigenlijk heb ik als een parasiet mogen leven op haar zuivere karakter. Met mijn kinderen heb ik de afgelopen maanden tal van gesprekken gevoerd, waarin ik ze heb kunnen uitleggen hoe dankbaar ze mogen zijn door zo'n moeder te zijn opgevoed. Mijn vrouw is een oude ziel. Een wijze vrouw. Een geschenk van Hem aan mij.

Heb ik nog iets te wensen? Vul het antwoord zelf maar in. We zijn allemaal nietige wezens die prima kunnen gedijen in groepsverband als we de kunst zouden verstaan ons dienstbaar en ondergeschikt aan de ander te onderwerpen en te tonen. Natuurlijk ben ik door de gesel van het leven veranderd, maar de wonden zijn, zeker voor vreemden, nog nauwelijks zichtbare littekens.

Tot slot besef ik mij in deze fase van het leven maar al te zeer dat het minder geestelijke inspanning vergt om iets te veroordelen dan om erover na te denken! We hebben tegenwoordig, gevoed door onze mobieltjes, over bijna alles wel een uitgesproken mening, maar we (ver)oordelen vaak hard op basis van te weinig specifieke kennis. Daardoor verliezen tegenstellingen hun waarden. Want juist door de beheersbare verschillen van mening ontspringt immers vaak de waarheid.

Het mooiste dat wij als mens waarschijnlijk bezitten is onze ziel, die zelfs voortleeft na onze dood. Alleen de mensen die we hebben liefgehad en hebben vertrouwd kunnen wellicht een moedige poging doen om te omschrijven wat onze ziel voor een 'voetafdruk' in hun leven heeft achtergelaten. Onze ziel is dus wellicht ons meest persoonlijke 'IK'.

Een mens is in staat om meerdere personen in zijn leven te zijn. We kunnen ons meerdere

persoonlijkheden aanmeten. We zijn dus als mens een soort kameleon. Net als mensen denken ons te kennen kunnen we iets doen, wat niet past in het beeld dat mensen zich gevormd hebben van ons. Vat het samen onder het kopje 'je mooier voordoen dan je eigenlijk bent'. Mensen kunnen dus heel erg tegenvallen als hun ware aard en karakter wordt waargenomen.

De huidige strafrechtketen staat in mijn ogen als ex-gedetineerde schuldverwerking, schuldbesef en een goed herstel in de weg. In de talrijke gesprekken die ik met penitentiaire medewerkers heb gevoerd is mij dat ook vaak toevertrouwd. Foute beleidsmakers en dito foute beleidsuitvoerders staan het beoogde doel - een menswaardige terugkeer van een gedetineerde in de samenleving - in de weg. Het beoogde doel 'genezing en heling' wordt maar zelden bereikt. En zo blijven criminelen dus crimineel met alle maatschappelijke gevolgen van dien! Bij het typen van deze overpeinzing voel ik de woede weer in mij opkomen. Het systeem faalt dus hopeloos in mijn ogen.

Tijdens mijn detentieperiode heb ik Hem in al mijn eenzaamheid als prettig gezelschap ervaren.

En Hij heeft mij op de pijnbank van zelfbewustwording gelegd, zodat ik nu een veel prettiger mens voor mijn dierbaren ben geworden. Jij hebt mij gewezen in welk vertrek die pijnbank zich bevond.

Eigenlijk ben ik nu veel gelukkiger. Er hoeven geen ballen meer hoog gehouden te worden. De contacten die ik heb zijn oprechter en die contacten koester ik nu meer dan ooit. Ze zijn niet talrijk meer, maar daardoor goed te overzien en goed te onderhouden.

De band met mijn kinderen is gelukkig beter dan ooit tevoren. De band is opener en oprechter. Ik besef me dat ouders kinderen leren spreken en kinderen hun ouders leren zwijgen.

Tot slot. Toen ik bovenstaande tekst naar Johan stuurde reageerde hij als volgt.

Maar wat ik mis en wat jij denk ik om jouw moverende reden hebt weggelaten, is het feit dat ik in een van mijn e-mailberichten ondubbelzinnig heb aangegeven hoe belangrijk de geestelijke verzorging binnen de muren van de gevangenis is voor gedetineerden. Die zorg maakt HET verschil.

Als ik dat op mijzelf betrek kom ik tot de volgende overpeinzing: tijdens de detentieperiode ben je grotendeels op jezelf aangewezen. Voor mijn gevoel stond ik op een T-splitsing: kies je voor

een defaitistische en destructieve manier of voor een strijdbare en positieve houding om de tijd in detentie te besteden aan de wederopbouw van je eigen persoonlijkheid. Voor het laatste is geestelijke zorg onontbeerlijk en aan die zorg heb ik veel, heel veel gehad. De zorg en aandacht die ik van jou en andere geestelijk verzorgers heb mogen ontvangen heeft er in grote mate aan bijgedragen dat ik mezelf weer heb leren kennen. Niet voor niets schreef ik jou laatst dat jullie mij mijn waardigheid hebben teruggegeven. Ook dat is een wezenlijk deel van wie we zijn als persoon. Jullie hebben me het besef gegeven dat ik er als mens toe doe en dat is hele fijne bagage om de reis door het leven te kunnen vervolgen.

Met dank aan Johan!

[\(terug naar de inhoudsopgave\)](#)

+++++

Create in me a clean heart

Een pleidooi voor schuldbesef als 'nood'zaak

door *Theunis Veenstra*

Het is zondagmorgen en we zingen met elkaar, uit volle borst, 'Create in me a clean heart, Oh God, and renew a right spirit within me...'

Deze compositie van Keith Green is een 'gouwe ouwe' in de Bajeskerk.

+++++

Over de muren heen

Het is zondagmorgen en we zingen met elkaar, uit volle borst, 'Create in me a clean heart, Oh God, and renew a right spirit within me...' Deze compositie van Keith Green is een 'gouwe ouwe' in de Bajeskerk. Inmiddels klinkt het ook over de muren heen, het nieuwe liedboek 'Zingen en bidden in huis en kerk' dat vanaf 2014 in veel protestantse kerken wordt gebruikt, heeft het als lied 51b opgenomen. Hiermee aangevend dat het onlosmakelijk hoort bij dat andere lied 51, de psalm van David: 'Scheep mij een rein hart, o God, en vernieuw in het binnenste van mij een vasten geest' (in de Statenvertaling).

Tegenover belichamen

Wat ik belangrijk vind in dit lied is dat we David zijn leven erin herkennen. David die zichzelf aandient als redder in nood voor zijn buurvrouw wiens man op het slagveld is gevallen. Hij weet

natuurlijk allang dat hij achter dit vernis van empathie gewoon goddeloos, uit eigenbelang heeft gerommeld in het huwelijk van zijn burens. Maar er kraait geen haan naar en dus rekent hij zich de koning te rijk. Tot daar Nathan voor zijn ogen verschijnt, de profeet die hem een spiegel voorhoudt.

Ik vat het op als één van de kerntaken van een justitiepredikant om dit 'tegenover' van de profeet Nathan te belichamen in ons werk. Als ik deze verantwoordelijkheid ontloop, blijf ik naar mijn idee steken in het 'create in me a clean heart'. In zichzelf is het een prachtig refrein, maar er gaat een heel couplet aan schuldbesef aan vooraf:

'Ontferm U God, ontferm U, hoor mijn klacht. Ik roep tot U, vergeef, vergeef mijn zonden'. 'Herstel mijn hart, zie, hoe het is geschonden. Door eigen schuld verzink ik in de nacht'.

Zonde en Schuld

In het bovenstaande gaat het over 'zonde' en over 'schuld'. Zonder nu in een discours te vervallen over alle definities van zonde, en de vraag of dit al bij de geboorte van de mens is ingebakken of later aan ons bestaan wordt toegevoegd, lijkt het me goed te vermelden dat een begrip als 'zonde' uitgaat van een relatie. In de christelijke traditie is dat de relatie tussen God en mens.

'Zonde' is het bewust of onbewust negeren van die relatie, met alle gevolgen van dien.

Deze relationele context is meer en meer op de achtergrond geraakt ten faveure van een steeds oppervlakkig wordende betekenis in het dagelijks spraakgebruik. Zo wordt het smullen van een calorierijk gebakje op een doordeweekse dag tegenwoordig bestempeld als 'zondigen tegen de lijn', en op de omgevallen vrachtwagen die een lading kippenpoten achterlaat op het wegdek of op het zakken voor een tentamen vanwege een tiende-punt verschil, wordt gereageerd met 'dat is zonde'. Het zondebesef is op die manier een synoniem voor 'dat is jammer'. In genoemde voorbeelden weet je dat er iets mis is, en dat kan dan deels ook aan jezelf liggen, maar het adresseren aan de andere partij van wat er misging eindigt ergens in het luchtledige. De gevangenisbevolking is een weerslag van de maatschappij en daarmee ook van deze secularisering in het taalgebruik. Als ik dus als justitiepredikant de 'zonde' naar de eredienst moet vertalen loop ik er tegenaan dat slechts weinigen hier iets van begrijpen. Tegelijk is 'zonde' als relationeel gegeven wel een basisvoorwaarde om het begrip 'schuld' te duiden en om tot 'schuldbesef' te komen.

Maar waar hebben we het over als we over schuld spreken? In het Latijn (debitum versus culpa) en in het Engels (debt versus guilt) wordt ten aanzien van het begrip 'schuld' een nuancering aangebracht die we in ons taalgebied

niet kennen. Toch is dit wel van belang voor deze discussie. Van debitum en debt is veelal sprake in economische zin, wat we nog herkennen in het begrip 'debiteur'. Hoewel veel pastoranten in detentie hiermee bekend zijn door schulden bij het Centraal Justitieel Incasso Bureau, is dit niet het thema dat in ons pastorale werk centraal staat. Dit is veel meer de schuld als 'culpa'. Hierbij voel je jezelf schuldig aan iets dat jij in je leven teweeg hebt gebracht.

Langzaam verdwenen

Persoonlijk ben ik (Theunis) kind van een generatie binnen het protestantisme die deze schuld eeuwenlang benoemde in de eredienst als schuld voor God. De persoonlijke schuldbelijdenis klonk iedere zondag en daarop volgde een antwoord in de genadeverkondiging. Gedurende de jaren zestig, -zeventig en -tachtig verdwijnt de persoonlijke schuldbelijdenis langzaam uit de liturgie. De wereld raakt in de ban van vernietigende structuren op economisch, militair en politiek vlak. Deze structuren worden echter dermate persoons-overstijgend beleefd en benoemd dat je je als mens hier niet persoonlijk voor verantwoordelijk kan voelen. Met als gevolg in de kerkdienst dus steeds minder persoonlijke schuldbelijdenis en hiervoor in de plaats kyrië-gebeden voor 'de nood van de wereld' en al het andere wat de mensheid ongewild boven het hoofd hangt. In deze geloofsontwikkeling gaat de mens zichzelf steeds meer als slachtoffer beschouwen dan als dader van al dit onheil.

Als je op dat punt bent aanbeland krijgt een begrip als persoonlijke schuld steeds minder waarde. Met alle gevolgen van dien, zoals in de politiek waar regeringsleiders nauwelijks meer zeggen dat ze een fout hebben gemaakt of de eer aan zichzelf houden, maar waar hun aftreden ligt 'aan een gebrek aan vertrouwen' of waar de fouten worden herleid naar het gegeven dat 'we nog een jonge partij zijn'. Tussen mensen onderling is dit niet anders: 'Sorry Seems to Be the Hardest Word' zong Elton John ooit. Die woorden zijn door de 'sorry-cultuur' ingehaald. Sorry als spijtbetuiging heeft echter alleen zin als je benoemt wat er fout ging en wat jouw aandeel daarin is geweest. Alleen op die manier toon je je

eigen verantwoordelijkheid en is je culpa een 'mea culpa'. En als dat niet aan de orde is geef je met je excuus op zijn minst aan dat je de waarden van de ander deelt, dat je diens eventuele gekwetstheid begrijpt.

Deze situaties vragen echter om een relatie tussen mensen, een verhouding van geven en nemen, van fouten durven maken en van handen schudden. In zo'n relatie krijgt de debiteur weer krediet en komen wij als zondaars weer het 'credo' op het spoor, namelijk het geloof dat er altijd iemand in ons blijft geloven en dat heel ons (geloofs)leven een antwoord is op deze oneindige liefde van God.

Gevangenispastores hebben de rol om deze dimensies van zonde en schuld te benoemen.

Het wordt door pastoranten zelfs van ons verwacht, getuige de woorden van Hugo Bergveen (pseudoniem) in zijn boek 'Bajes voor Beginners' (2014), dat een beschrijving vormt van zijn jarenlange verblijf in PI Veenhuizen. Ten aanzien van de kerkdiensten tekent hij op:

'In de zondagse preken was de zonde opvallend afwezig. Ik had verwacht dat er aandacht zou worden besteed aan de reden van onze aanwezigheid. Vroeger was kerkbezoek verplicht om zondaars en

asociale op het rechte pad te brengen. Tijdens de dienst, waarin ze soms zelfs met maskers op in afzonderlijke houten hokjes moesten zitten, werden ze bestookt met donderpreken waarin hun ellendig bestaan breed werd uitgemeten. Blijkbaar had ik een achterhaald beeld van de rol van gevangenispredikanten'.

Ik denk, in tegenstelling tot Hugo Bergveen zelf, niet dat hij een achterhaald beeld heeft van de gevangenispredikant. Hij heeft echter wel een éézijdig beeld. Bergveen beschrijft de zonde als reden van zijn detentie. Zonde wordt daarbij beleefd als het overtreden van de wet. Als de justitiepredikant het van deze kant zou belichten zou ze echter een verlengstuk van de rechtbank worden, en dat is niet onze taak.

Derde component: nood

Ons werk bestaat uit het zorgvuldig zoeken naar nog een derde component naast 'zonde' en 'schuld', namelijk de 'nood'. Er kan in alle onmacht in ons leven iets gebeuren waarbij we machteloos waren (dit is de zonde als menselijke staat van zijn). Soms besef je ook dat je hierbij hebt gefaald (dit is de schuld). In beide gevallen kan je er mee omhoog zitten (nood).

De justitiepredikant dient oog te hebben voor deze nood, zoals Nathan daarvoor ruimte schept in zijn ontmoeting met David. David is in nood en zijn gebed om 'een rein hart' wordt vanuit die nood geboren. Vanuit deze nood zien David en Nathan dat een rein hart alleen mogelijk is als hij zijn zonden belijdt en schuld bekent. Met alleen een 'debitum' zou David deze schuld nog als dader bij de familie kunnen afkopen. David weet echter dat hij zich hiermee niet kan verontschuldigen. Zonder zijn 'mea culpa' naar God blijft zijn nood.

Het is deze nood waar we als justitiepredikanten alert op moeten zijn. Er is bij onze pastoranten vaak genoeg een verlangen om verantwoordelijkheid te tonen. Met een uitspraak van alleen de rechter zijn ze er vaak nog niet. Justitiepredikanten moeten deze 'nood' durven

benoemen. Dit betekent naar de gedetineerde toe aan de ene kant een confrontatie met de persoonlijke verantwoordelijkheid, zoals Nathan dat verwoordt: 'Jij David bent die mens'. Tegelijk is dit vanuit de verkondiging dat schuldbesef altijd klinkt tegen het decor van Gods erbarmen.

Door eigen schuld verzinkt David in de nacht. Hij wordt echter wakker met woorden die al

eeuwenlang de openingszinnen vormen van het ochtendgebed: 'Heer open mijn lippen, opdat mijn mond uw lof verkondige' (Ps. 51: 17).

Ik mag hopen dat het dit verlangen is naar een nieuwe dag, met nieuwe kansen van waaruit het 'Create in me a clean heart' die ochtend zo 'hartstochtelijk' (coram Deo) in mijn kerkdienst wordt gezongen.

Ds. Theunis Veenstra is Justitiepredikant in PI Veenhuizen en FPC van Mesdag.

Literatuur:

Liedboek, zingen en bidden in huis en kerk, BV Liedboek, Zoetermeer 2013.

Hugo Bergveen, Bajes voor beginners, Koninklijke van Gorcum b.v., 2014 isbn: 9789023252948

M. Vrijlandt, Liturgiek, Meinema, 1987. Isbn: 90-211-3510-8

Dr. M. Barnard e.a., De weg van de liturgie, Tradities, achtergronden, praktijk, Meinema 2008. ISBN: 9789021136790

[\(terug naar de inhoudsopgave\)](#)

Schuld bewustzijn en schuld vanuit de Orthodoxe visie

door Ion Iuga

Van buitenaf gezien lijkt de Orthodoxie in het algemeen niet alleen conservatief, maar ook buitenaards. De taal van de Bijbel en de gebeden zijn archaisch. Canons¹ van meer dan duizend jaar oud zijn nog steeds van kracht. Hoewel ze niet meer ad litteram worden toegepast, blijven ze tot op de dag van vandaag geldig. Daarin vinden we duidelijk geformuleerde verboden, straffen en veroordelingen die door de Kerk voor zonden of disciplinair wangedrag worden gehanteerd.

+++++

Verandering en menswording

In de Orthodoxe spiritualiteit wordt veel gesproken over zonde, dwaling, berouw, onwaardigheid en de noodzaak van vergeving, waardoor de Orthodoxie soms wordt geassocieerd met strengheid en verplichtingen. Op basis hiervan zou men kunnen veronderstellen dat er sprake is van pessimisme in de Orthodoxe Kerk en een alomtegenwoordige gevoel van schuld. Voelt de orthodoxe gelovige zich overweldigd door schuld en hoe dan ook veroordeeld? Hoe wordt schuld in de orthodoxe traditie behandeld? Men zou verbaasd zijn dat er in de orthodoxe spiritualiteit en pastorale theologie geen specifieke aandacht wordt besteed aan het verklaren van schuld, noch voor het 'oplossen' of beheersen van het schuldgevoel in de mens. Wat zou een mogelijke uitleg kunnen zijn?

In de orthodoxe theologie en het pastoraat worden wel de zware thema's van het geloof behandeld: de vergoddelijking van de mens, de

aanwezigheid van God in de Kerk, de sacramenten, het ontvangen van Gods genade. Daarom lijkt het naar een ander uiterste te gaan, dat van onrealistisch optimisme of een mooie theorie. Als we alleen naar deze schijnbare uitersten kijken, zullen we geen consistent antwoord vinden op de bovenstaande vragen.

Als geestelijk verzorger en priester ben ik geïnteresseerd in de praktische aspecten van het orthodoxe geloof, waarin verandering en menswording mogelijk zijn in het hier en nu. Als deze mogelijkheid bestaat, kan het niet van buitenaf worden opgelegd. Het moet de vorm aannemen van een innerlijke spirituele wording in relatie met jezelf, je naasten en God. Ik denk dat deze visie bestaat en gevonden kan worden in de Orthodoxie. Centraal staat hier het idee van genezing, dat in vele aspecten aanwezig is binnen de Orthodoxe Kerk. Wat is het verband tussen genezing en schuld? Waarom zijn ze met elkaar verbonden in de orthodoxe spiritualiteit? Een

typische orthodoxe pastorale vraag zou er als volgt uitzien: heeft iemand die zich schuldig voelt eigenlijk genezing nodig? Zoekt degene die overweldigd wordt door schuldgevoel vergeving bij God en zijn naasten? Misschien is hij op een bepaald moment in zijn leven niet in staat om dit allemaal te doen.

Door in de gemeenschap van de Kerk te blijven, zal hij niet alleen zijn en vindt hij daar concrete middelen die genezing van schuld mogelijk maken.

Zondig of ziek?

De orthodoxe kijk op menselijke genezing en herstel. Genezing heeft volgens de Orthodoxe Traditie betrekking op ziel en lichaam. Zowel op fysiek als spiritueel vlak spreken we over gezondheid. Genezing zelf wordt beschouwd als een spiritueel proces. De eerste fase van dit proces is het sacrament van de doop, dat niet alleen een inwijding is in de Kerk, maar het begin van het herstel en de vernieuwing van de mens. Het doopsel wordt in de Orthodoxe Kerk aan baby's toegediend, omdat het de wedergeboorte brengt, het herstel van het beeld van God in de mens. Zo ontvouwt het hele christelijke leven zich in Christus.² Maar in dit leven is de mens geroepen om te strijden, om zijn hartstochten te genezen (verslavingen en andere ondeugden), maar ook die van de ziel (liefdeloosheid, egoïsme, angst, onverschilligheid, manie). Spijt en berouw daarover is een voorwaarde voor dit voortdurende genezingsproces. Zonder spijt kan de mens zich niet in dit dynamische proces betrekken, waarbij de oude mens vervangen wordt door de nieuwe mens.

Met andere woorden, spijt en berouw maken het mogelijk om de mens te helen-herstellen. Natuurlijk heeft het schuldgevoel hier geen plaats, juist omdat het doel van de christen niet is om te ontsnappen aan zijn schuldgevoel. Hier komt een essentiële kenmerk om de hoek kijken die in de orthodoxie veel wordt benadrukt. Sommigen herkennen hier het orthodoxe optimisme waar we het hierboven over hadden.

Het essentiële element is dat de genezing van de mens geen doel op zich is, maar een manier om de gemeenschap met God en de naaste te verdiepen. Hieruit volgt dat het genezingsproces en het streven van de mens ernaar nooit een individuele handeling is, maar een gemeenschappelijke.

Hoewel het streven en verlangen naar genezing een product is van de individuele vrije wil, is genezing altijd een relationeel en gemeenschappelijk proces. Door het doopsel wordt de mens, bekleed met Christus, een nieuw lid van de Kerk. Jezus Christus verschijnt in de Heilige Evangelien als 'dokter van ziel en lichaam'.³ Zijn genezingen hebben bijna altijd een spirituele component en gaan vaak gepaard met vergeving van zonden.⁴ De wil van de zieke is ook belangrijk,⁵ waaraan geloof⁶ en aanhoudend gebed⁷ wordt toegevoegd. Door zijn vele genezingen toont⁸ Jezus Christus ons niet zozeer zijn goddelijke kracht als Gods zorg en nabijheid tot de mens. Het zijn tekenen van het Koninkrijk der Hemelen. Jezus is de barmhartige Samaritaan van de parabel.⁹ Hij is onze naaste geworden. Door zijn genezingen laat de Heer ook zien dat hij voor de mens zorgt, dat hij aan zijn zijde komt, hem optilt en hem genezing brengt. Tegelijkertijd is er een toestand van toegenomen verbondenheid met God.

Zo begrijpen we dat het christendom geen theorie is, maar genezing en gemeenschap met God als persoon. Voor christenen is God geen iemand die in de hemel woont en de mens normen en waarden oplegt, waardoor de mens zich altijd voor schuldig kan houden als hij deze niet volbrengt. God is het dichtst bij de mens gekomen en daarom is het christendom genezing en therapie.¹⁰

Als Jezus de barmhartige Samaritaan is, dan wordt de Kerk de plaats van genezing. De olie en wijn in de gelijkenis symboliseren voor orthodoxe christenen de genezende Sacramenten van de Kerk.¹¹ Voor de Orthodoxe Traditie is het werk van de Kerk zelf de genezing en het herstel van de mens. Net zoals het christendom geen religie of filosofie is, zo is de Kerk geen instelling, maar de plaats waar de mens God ontmoet en deze ontmoeting geneest en heiligt de mens. Daarom

is genezing geen doel op zich, maar het resultaat en de mogelijkheid van de reële ontmoeting met God. In de orthodoxe spiritualiteit is genezing een stap in het spirituele leven.

Middelen voor genezing

Door het genezingsproces wordt de mens geïntegreerd in de gemeenschap. Dit kan gezien worden aan de hand van de vele genezingsmethoden en hun integratieve aspect. De bereidheid van de mens om ze allemaal te volgen is essentieel. Dit is nauw verbonden met het bewustzijn van de noodzaak van genezing. Al deze middelen zijn bedoeld om de mens de genade van God te brengen, die hem opheft uit de toestand waarin hij zich bevindt, of het nu gaat om de hartstochten¹², of misschien wanhoop. Enkele middelen die genezing kunnen realiseren zijn volgens de Orthodoxe spiritualiteit: de Heilige Sacramenten en de andere diensten van de Kerk, vasten, gebed en geestelijke begeleiding.

De eerste middelen zijn de sacramentele werken van de Kerk: de sacramenten en andere diensten. Van de zeven heilige sacramenten die de Orthodoxe Kerk als zodanig erkent, noem ik hier drie: de biecht¹³, de communie¹⁴ en het Sacrament van de Ziekenzalving.¹⁵ Hieraan kunnen we de dienst van het Wijwater toevoegen.¹⁶

Bidden en vasten zijn ascetische praktijken die diep verbonden zijn met de andere sacramentele geneeswijzen van de Kerk. Het gebed plaatst de mens in een directe relatie met God. Het lichamelijke vasten¹⁷ en het geestelijke vasten¹⁸ brengt lichamelijke en geestelijke genezing. Orthodoxie is nauwelijks denkbaar zonder deze praktische ascetische dimensie.

De aanwezigheid van de geestelijk begeleider is van groot belang en heeft een speciale plaats in de Orthodoxie. De geestelijke begeleider symboliseert de herbergier naar wie de barmhartige Samaritaan de gewonde mee naartoe neemt om zijn genezing voort te zetten.¹⁹ De geestelijke begeleider die niet altijd dezelfde persoon is als de biechtvader, begeleidt en biedt onderscheidingsvermogen en brengt de geestelijke zoon/dochter tot besef van zijn

toestand zonder hem te veroordelen of te beschuldigen. Tenslotte, wordt de geestelijk begeleider opgeroepen om antwoord te geven op de triviale vraag: wat te doen? De relatie tussen de geestelijk begeleider en zijn geestelijk zoon/dochter is geen mentor-discipel relatie, maar een vader-zoon relatie.²⁰

Behoeftte aan genezing

Wij zijn geneigd te geloven dat er in de Orthodoxie indirect onderscheid wordt gemaakt tussen schuldgevoel (individueel) en anderzijds spijt hebben voor wat (persoonlijk) verkeerd wordt gedaan. Dit tweede perspectief impliceert verandering en vernieuwing. Zo begrijpen we waarom schuld niet direct aan de orde komt in de Orthodoxe Traditie. In plaats daarvan staat het besef van de noodzaak tot verandering, tot vernieuwing, centraal en dat is de eerste stap van het spirituele leven.²¹

Schuld op zich geneest niet en maakt niemand een beter mens. Schuldig zijn houdt de mens vast in zijn toestand; in de Orthodoxe spiritualiteit staan verandering en vernieuwing centraal. Juist het schuldgevoel maakt hem tot slaaf en kan hem scheiden van de gemeenschap met God en zijn naaste. Vaak moet dit schuldgevoel zelf genezen worden. Dit is wat we vaak tegenkomen in de pastorale zorg in gevangnissen.

Door de noodzaak van genezing van ziel en lichaam te benadrukken, probeert de Orthodoxe spiritualiteit de gelovige juist in een meer authentieke relatie met zichzelf, met zijn naasten en met God te plaatsen. Op deze manier wordt het schuldgevoel, in de vorm van spijt van fouten

en zonden, geïntegreerd in het proces van genezing.

In de helende en gemeenschappelijke omgeving van de Kerk wordt de mens op het pad van genezing gezet, van verzoening met zichzelf, met zijn naaste en met God.

Het werk van de Kerk zelf is om te genezen, maar deze genezing van ziel en lichaam is geen doel op zich, maar een middel om de relatie met God persoonlijk te verdiepen. De Orthodoxie stelt dit gelijk met de heiliging van de mens, omdat de mens zichzelf tegelijkertijd tot ontvanger van Gods genade maakt. De sacramentele middelen van genezing, de concrete werken van de Kerk laten dit zien. Ze zijn tegelijkertijd boetvaardig, genezend, vernieuwend en heiligend. Daar komt de persoonlijke ascetische inspanning bij in de vorm van vasten en gebed, maar ook de begeleiding van de geestelijk vader. Deze twee

orthodoxe elementen staan centraal in het hier behandelde thema. Ze hebben een directe therapeutische rol en zijn opbouwend voor alles wat we hier hebben uiteengezet.

Conclusie

Orthodoxe spiritualiteit is verre van theoretisch, pessimistisch of optimistisch, maar heeft een praktische en concrete toepassing in het leven van de christen. De kern ervan is de zorg en de mogelijkheid van menselijke genezing. Deze genezing is zowel geestelijk als lichamelijk en is het resultaat van de gemeenschap met. Het gevoel van spijt, maakt volgens de orthodoxe spiritualiteit integraal deel uit van dit spirituele, heiligende proces. Samen met de sacramentele middelen van de Kerk brengt en houdt het de mens in gemeenschap met God, met zijn naasten, maar ook met zichzelf.

Ion Iuga is orthodoxe geestelijk verzorger

Foto uit eigen archief

¹ Met *canons* bedoel ik hier de canons van het eerste christelijke millennium namelijk die van de Oecumenische en lokale concilies.

² *Want gij allen die in Christus gedoopt zijt, hebt gij met Christus bekleed.* (Gal. 3:17)

³ Mt. 9:12.

⁴ Mt. 9:2.

⁵ In. 5:6; 18:41.

⁶ Mt. 15:28.

⁷ Mt 17:15-16.

⁸ Mt. 4:23-24.

⁹ Lc. 10:25-37.

¹⁰ Om meer te weten te komen over de orthodoxe kijk op genezing, bevelen we de auteur Hierotheos Vlachos aan. Griekse Metropoliet van Nafpaktos en bekend orthodox psychotherapeut. Vlachos, Hierotheos. *Orthodox Psychotherapy: The Science of the Fathers*, Birth of the Theotokos Monastery Press, Griekenland, 1994. Vlachos, Hierotheos. *The Illness and Cure of the Soul in the Orthodox Tradition*, Geboorte van het Theotokosklooster, Griekenland, 1993. Vlachos, Hierotheos *Hesychia and Theology: The Context for Man's Healing in the Orthodox Church*, Geboorte van het Theotokosklooster Pers, Griekenland, 2007.

¹¹ Lc. 10:34.

¹² Onder de term "*passies*" verstaan de Heilige Vaders ook *wat de ziel of geest verduistert*. Enkele voorbeelden van de ziekten zijn: eigenliefde (egoïsme), vergeetachtigheid (van God), luiheid of hebzucht. Vlachos, *Psychotherapie*, p. 8.

¹³ De biecht als een mysterie van genezing van de ziel.

¹⁴ Voor het ontvangen van de communie is het altijd een concrete voorbereiding nodig (biecht, vasten, gebed).

¹⁵ De ziekenalving met heilige olie wordt gezien als een teken van Gods barmhartigheid voor de mens.

¹⁶ Deze dienst is erg populair onder orthodoxe gevangenen. Gebedsteksten en bijbelteksten (Hebr. 2, 11-18; Joh. 5, 1-4) spreken over Gods genezende nabijheid tot de mens en genezing: *Gij aanvaardt de tranen van hen die in zware nood zijn, en zijn daarom gekomen in de gestalte van een knecht, niet om ons af te schrikken door een verschijning, maar om ons de ware gezondheid van lichaam te geven, met de woorden: Zie, ge zijt nu gezond geworden; zondig niet meer.* In *De Orde van Dienst van de Kleine Waterwijding*, Parochie editie, Uitgave Orthodoxe Klooster in de Peel, Asten, 2014, p. 25.

¹⁷ Het betekent in standaardvorm een veganistisch dieet.

¹⁸ Enkele voorbeelden: afzien van veel praten, introspectie, anderen vergeven.

¹⁹ Lc. 10: 35.

²⁰ Voor een portret van de geestelijke vader in de Orthodoxe spiritualiteit, zie Gabriel Bunge, *Spiritual Fatherhood: Evagrius Ponticus on the Role of Spiritual Father*, St. Vladimirs Seminary Press, 2016.

²¹ Lc. 15:17.

[\(terug naar de inhoudsopgave\)](#)

---- ONTWIKKELINGEN

2024 – Jubileumjaar 75 jaar

Rooms-Katholieke en Protestantse Geestelijke Verzorging bij Justitie

Psalmenproject

door Fons Flierman

Dit jaar viert het protestants en rooms-katholiek justitiepastoraat zijn 75-jarig bestaan.

Dit heugelijke feit is aanleiding om dit met alle betrokkenen bij dit bijzondere pastoraat te vieren. En dat zijn in de eerste plaats de gevangenen met wie en voor wie de justitiepastores aan hun pastorale opdracht gestalte geven.

+++++

We hebben een vorm gekozen, het psalmenproject, waar gedetineerden en pastores hun inspiratie en hun creativiteit in kwijt kunnen en dat tot een concreet resultaat leidt. Het psalmenproject houdt in dat gedetineerden eigen hertalingen schrijven van alle 150 psalmen die de bijbel kent. De psalmen zijn bij veel gedetineerden erg geliefd. Waarom? Dat is een vraag waar mogelijk een antwoord op komt wanneer ze door henzelf in hun eigen woorden en wellicht met nieuwe beelden naar hun leven en leefsituatie gehaald en vertaald worden.

Het maken van deze psalmen is behalve een creatief ook een pastoraal-inhoudelijk proces, waarmee we gevangenen een stem willen geven. Ze krijgen de kans en de ruimte om hun gedachten, gevoelens, hun noden en verlangens

te uiten op een manier zoals alleen zij die binnen zitten dat kunnen doen. Het hertalen en naar deze tijd brengen van psalmen is niet nieuw. Een bekend voorbeeld is het liedje Rivers of Babylon van Boney M. dat geïnspireerd is door psalm 137. In het psalmenproject begeleiden de justitiepastores de gedetineerden bij het geven van een eigen invulling aan de psalmen. Daarvoor zijn er verschillende werkwijze, afhankelijk van de situatie van de gedetineerden en van de mogelijkheden van de pastores. Sommige gedetineerden gaan individueel aan de gang, maar indien mogelijk gaan gedetineerden met elkaar in gesprek en leggen ze elkaar hun poëzie voor.

Alvorens met de gedetineerden met een hertaling aan de slag te gaan hebben de pastores twee

workshops gehad. Voor de expertise op het terrein van de psalmen zijn we terecht gekomen bij Willien van Wieringen, docent Oude Testament aan de Fontys Theologie Levensbeschouwing in Utrecht. Voor het begeleiden van de gedetineerden bij hun schrijfproces kwamen we uit bij Christine Otten van [Stichting blocknotes](#). Met haar stichting heeft ze in verschillende gevangenissen schrijfgroepen opgericht die worden begeleid door gevestigde schrijvers van 'buiten'.

We hechten er in het pastoraat veel waarde aan met aandacht te luisteren naar de mens die we

ontmoeten en met wie we in gesprek gaan. In het psalmenproject brengen we geïnteresseerden buiten de gevangenis op een bijzondere wijze in de gelegenheid mee te luisteren naar wat gedetineerden ons te zeggen hebben.

Op het symposium dat op woensdag 9 oktober 2024 ter gelegenheid van het jubileum wordt georganiseerd, zal het boek op een feestelijke wijze worden gepresenteerd en beschikbaar komen. Het is tevens een cadeau voor alle gedetineerden met wie justitiepastores contact hebben.

Fons Flierman is adjunct hoofdaalmoezenier

[\(terug naar de inhoudsopgave\)](#)

+++++

Muzikanten in de kerkdienst

Afgelopen zondag reed ik niet alleen vanuit Zwolle naar Leeuwarden voor de kerkdiensten in de PI. Samen met een groepje muzikanten gingen we op weg. Ze hadden nog nooit eerder gezongen in een bajes. Bijna wekelijks zingen ze wel in de kerk 'buiten'. Een pianist, gitarist en twee zangeressen. Ik merkte dat ze een beetje gespannen waren. Hoe zal het gaan?

En toen kwam de eerste groep mannen binnen. De zangeressen werden natuurlijk goed bekeken. Er waren een paar bij die een beetje té goed keken. De spanning bij de muziekgroep steeg nog een beetje extra. Ik heette iedereen welkom in de dienst, onze gasten van vanmorgen, de muziekgroep uit Zwolle. Daarna werd het eerste lied ingezet.

De muziekgroep had zich goed voorbereid. Ze zongen prachtig en samen met piano en gitaar was het mooi geheel. De blikken van de mannen veranderden. Ze werden geraakt. En meteen nadat het eerste lied was afgelopen zei de man met de aanvankelijk wat intimiderende blik: 'Jullie kunnen echt mooi zingen!'

De spanning was ineens verdwenen. Er was onderling respect. Toen later het lied 'je mag ook verliezen' gezongen werd, zag ik vele tranen rollen. De woorden en de muziek kwamen letterlijk 'binnen'.

Velen herkenden zich in de woorden uit het lied: "Wat als ik breek, wat als ik niet kan zijn wat jij van mij verwacht, wat als ik niet in het perfecte plaatje pas, mag ik er dan zijn?"

Toen we weer terugreden naar huis was het stil in de auto. Ook de muzikanten waren geraakt. En ze waren blij dat ze nog een uurtje in de auto moesten zitten. Zomaar de knop omzetten, dat lukt niet. Achter de vele blikken die hen hadden aangekeken, zagen ze gebrokenheid. En verlangen: 'mag ik er dan zijn?'

Wytze Plantinga
Protestantse Geestelijke Verzorging
Dominee PI Leeuwarden

De bundel De kringloop van het kwaad en de film Corpus Christi

door Bauk Zondag

De collega's geestelijk verzorgers bij justitie krijgen via de learning community onder leiding van Theo de Wit de kans om, buiten het vastgestelde programma van bij- en nascholing, te reflecteren over een gezamenlijk gekozen thema. Het thema van de vorige bundel was 'Onze manier van straffen', nu een bundel over 'De kringloop van het kwaad.'

+++++

Inleiding

Om het gesprek over detentie te kunnen blijven voeren is het van belang dat ook geestelijk verzorgers reflecteren en schrijven over hun kennis. Door de diversiteit aan thema's en invalshoeken in de bundel biedt deze bundel zowel voor mensen binnen als buiten justitie zicht op het werk van geestelijk verzorgers en het nadenken waar de gedetineerden hen toe aanzetten.

Vanwege de overeenkomstige thematiek, hoe de kringloop van het kwaad te doorbreken, sprak het de redactie van *Pastorale Verkenningen* aan de bundel te bespreken binnen het kader van de Poolse film *Corpus Christi*. (Jan Komasa 2019)

Trailer:

[Corpus Christi \(2019\) | Official Trailer | Bartosz Bielenia | Aleksandra Konieczna | Eliza Rycembel \(youtube.com\)](#)

In de film zien we de resocialiserende jeugddelinquent Daniël pogingen doen zichzelf,

ondanks tegenwerking van de seculiere en religieuze macht, buiten de kringloop van het kwaad te brengen en te houden. De film is gebaseerd op een waargebeurd verhaal en komt dus uit het geleefde leven. De bundel is geschreven vanuit een relatief buitenperspectief, geestelijk verzorgers leven mee maar zijn zelf niet gedetineerd geweest. Ik geef eerst kort de contouren van de film, daarna breng ik de essays met thema's uit de film in verband en tot slot stel ik een aantal vragen bij de bundel en de essays.

De film in het kort

Daniël, jeugddelinquent, zittend voor een levensdelict, wordt voor zijn resocialisatie in de houtfabriek een paar uur reizen van de jeugdgevangenis verwacht. De directeur is tevens burgemeester van het dorp, de instellingspriester en de burgemeester zijn bevriend. Daniël's wens naar het seminarie te gaan wordt niet gesteund door de instellingspastor: 'geen seminarie neemt iemand met jouw strafblad aan'. Kort daarvoor

zagen we de pastor in de mis voor de ingesloten jongens nog zeggen: 'ieder van ons [is] priester van Christus.' Door geluk, genadige bluf en de legitimatie van de priesterboord die Daniël handig gegapt heeft van de instellingspriester, frommelt hij zich het priesterschap van de dorpsgemeenschap nabij de houtfabriek in. De dorpspriester moet, vanwege geheimgehouden alcoholproblemen, naar een kliniek. Hij vraagt Daniël vervanger te zijn. In het dorp blijkt een ongeluk te zijn gebeurd waarbij 6 jongeren en de bestuurder van de tegenliggende auto om het leven zijn gekomen. De jongeren hebben, onder aanvoering van de parochiepriester, een monument in het dorp gekregen waar omstandig wordt gerouwd door de gemeenschap. De bestuurder van de ene auto is als schuldige aangewezen, zijn weduwe draagt de straf van de uitsluiting uit de gemeenschap. Bovendien heeft de parochiepriester bepaald dat haar man niet in dezelfde grond als de zes jongeren begraven mag worden. Daniël stelt vragen aan alle betrokkenen, hij raakt bevriend met Eliza, de zus van een van de omgekomen jongeren. In zijn rol als dorpspriester wordt hem gevraagd een nieuwe afdeling van de houtfabriek te zegenen. Daar herkent Pinzcer, een medegedetineerde hem, deze verraad hem bij de instellingspastor. De pastor haalt hem terug naar de inrichting, er volgt een gevecht op leven en dood met de broer van Daniëls slachtoffer, ook gedetineerd. De film zit boordevol details die al kijkend doen exegetiseren. Het eindbeeld van de film laat ik graag voor de kijker.

De essays en de film

Geert Rozema onderzoekt de vraag hoe de kringloop van het kwaad te doorbreken via de vraag naar werken aan herstel. Sinds het programma 'Modernisering gevangeniswezen' (2009) is 'de gedetineerde zelf aan zet met betrekking tot zijn of haar re-integratie' (kringloop van het kwaad, p. 31). De geestelijk verzorger kan hem of haar daarbij helpen door te werken aan een nieuw narratief. De geestelijk verzorger, aldus Rozema, dient de moed van de 'harde barmhartigheid' te hebben (p. 39) om de gedetineerde bij zijn nieuwe narratief te brengen, weg van de 'Fuck-it houding'. (p. 39) Hij pleit

daarbij voor het opnemen van de gedetineerde in de rij van de vreemdeling, de weduwe en de wees omdat de gedetineerde een vergelijkbaar kwetsbare positie heeft. Hierdoor past Rozema de harde barmhartigheid naar beide kanten toe, de gedetineerde en de samenleving verdienen het beiden aangesproken te worden op verantwoordelijkheid jegens elkaar. Ook Daniël past in de film de harde barmhartigheid toe op alle partijen, waarbij hij zichzelf niet spaart. Hij dwingt zichzelf bij zijn taak in het dorp en de parochie te blijven op het moment dat hem door de burgemeester het zwijgen wordt opgelegd, 'ken uw plek, u bent slechts een vervanger' en als verraad door Pinzcer dreigt. Hij bevraagt de dorpsbewoners op hun eigen verantwoordelijkheid voor het leed dat het dorp draagt, benoemt zijn zonden in zijn preken. Door harde barmhartigheid probeert hij zichzelf en de dorpsgemeenschap op de gezamenlijke noemer van de wezen, weduwen en gedetineerden te krijgen, zoals hij geleerd heeft van de instellingspriester; iedereen is immers priester van Christus?

++++
Marjan Rigter neemt ons mee in haar overwegingen rondom de doop van de gedetineerde. Het proces naar de doop in detentie noopt tot bezinning waarbij Rigter onder andere ingaat op de boetvaardigheid en nieuw leven, termen die opgenomen zijn in de doopliturgie die Rigter aanhaalt in haar essay. 'Iets (boetvaardigheid en nieuw leven) wat in een gevangenis misschien meer van toepassing is dan op welke andere plek.' (p. 62)
De boetvaardigheid en het verlangen naar nieuw leven bruist eruit bij Daniël. Als ingefrommelde priester doopt hij met heilig vuur een baby, in zijn geestdrift besprenkelt hij ook zichzelf met het doopwater.

'Wij weten hoe makkelijk wij kunnen twifelen aan de zin van alles. Dit is het koninkrijk der hemelen waarover wij in het evangelie lezen. Het is niet een eind weg in de tijd en ruimte. Het is hier en nu.'

Het is een scene waarin Daniël in diepe overtuiging de onvoorwaardelijke liefde van God

over zich heen laat komen terwijl hij tegelijkertijd ook met zijn eigen verhouding tot God worstelt. Waar Rigter vragen stelt bij de motieven van de dopeling en voor de uiteindelijke doop een priester van buiten moet uitnodigen is voor Daniël de rommeligheid van zijn eigen leven, en daarmee van dat van anderen, geen beletsel om onvoorwaardelijk zowel de baby als zichzelf te dopen en de onvoorwaardelijke liefde van God te ontvangen en uit te dragen.

++++
Jacob Oeverbeek bekijkt de werking van afzondering op de kringloop van het kwaad. Door het overnemen van de definitie van Depuydt en Deklerck van delinquentie: 'elk gedrag dat al of niet beantwoord aan de maatschappelijke conventies, en dat al of niet door de wet strafbaar wordt gesteld, dat schade berokkent aan het levensgeheel en de deelelementen van het levensgeheel' (p.70) scheidt Oeverbeek ruimte om meerdere partijen te betrekken bij de vraag hoe de kringloop te doorbreken. Hij brengt de term resonantie in en citeert de socioloog Hartmund Rosa:

'Resonantie is geen echo maar een responsieve relatie, die behoeft dat beide polen met hun eigen stem spreken ... terwijl zij tegelijkertijd ook voldoende open zijn om geraakt of benaderd te kunnen worden door de ander.' (p. 78).

Oeverbeek vertelt over zijn eigen droom over Klaas, in die droom werd hem duidelijk dat hij 'Klaas en andere gedetineerden nooit helemaal los [had] gezien van delinquentie.' (p. 85) De scene in de film waarin Daniël de houtfabriek komt zegenen stemt in met Oeverbeeks inclusieve benadering van ouderschap. Daniël nodigt alle aanwezigen met hem te knielen, op hun knieën in hun nette pak op de modderige vloer horen ze zijn gebed;

'wij lijden aan hebzucht, wij willen macht over anderen, ik wil belangrijk zijn, ik wil geliefd zijn, vergeef mij dat ik altijd iemand zoek die slechter is dan ik.'

Deze scene volgt nadat de directeur / burgemeester Daniël heeft opgedragen zich niet

te mengen in de kwesties van het dorp. 'We hebben alle overbodige reuring nog maar net de kop ingedrukt.' Delinquentie wordt volgens Depuydt en Deklerck mogelijk 'als er een band ontbreekt van de dader naar het slachtoffer of naar de benadeelde omgeving toe.' Door de bewuste uitsluiting van de weduwe, gelegitimeerd door kerk en overheid, stelt Corpus Christi de vraag naar de verantwoordelijkheid voor het ontbreken van die band. Daniël's vervanger zijn en de poging van de burgemeester Daniël af te zonderen van zijn taak werpt de vraag op welke plaats de priester, of in het geval van de bundel, welke plaats de geestelijk verzorger in de gevangenis, inneemt. Door de wijze waarop het essay van Oeverbeek is opgebouwd, de auteurs die hij aanhaalt en de droom waar hij ons deelgenoot van maakt lijkt die vraag in zijn essay besloten te liggen.

++++
Bert Simons werkt met maximaal afgezonderden, gedetineerden achter glas en stelt zich de vraag of en hoe het kwaad ter sprake kan komen. In de inleiding van zijn essay citeert hij een van de jongeren die hij in de jeugddetentie sprak en later weer ontmoette.

'Ik vond het leuk om met je om te gaan Bert. Maar het betekende niets, je kwam iets brengen, net als al die anderen.'
(p.88)

Simons houdt zichzelf en ons als collega's de spiegel voor. Voor wie ben je er eigenlijk? Voor jezelf of voor de pastoranten? En hoe ben je er? Simons neemt ons mee op de weg van zijn eigen pastorale ontwikkeling aan de hand van eigen ervaringen en literatuur. 'De eerste opdracht van de pastor is het om mensen uit het land van de verwarring te begeleiden naar het land van de hoop, maar daarvoor zal de pastor eerst zelf zo moedig moeten zijn om dit land van de hoop in zichzelf te ontdekken en te onderzoeken.' (p.106) We zien het zowel Simons als Daniël doen, waarbij Daniël put uit zijn kennis van het geleefde leven. Simons staat open voor die kennis blijkt uit zijn essay en laat ons met behulp van literatuur zien dat het van groot belang is de kennis van het geleefde leven, zowel van de pastoranten als de

pastor, mee te nemen, anders kom je alleen maar 'iets brengen'. Simons probeert als pastor de mensen achter glas, in hun geheel, te ontvangen. Zij zijn het die bepalen waar het gesprek over gaat, welke emoties er aangesproken worden, zowel bij henzelf als bij de pastor. De pastor maakt gebruik van zijn kennis over zichzelf om de 'broeder die gedetineerd is' (p.93) achter glas te ontvangen. Corpus Christi laat Daniëls worsteling met de verhouding tussen zijn biografie en rol geregeld zien als we hem zien nadenken, zijn blik neemt ons mee in zijn introspectie. Herkennen de pastoranten van Simons en Daniël de broeder in de pastor of staat het heilige ambt die wederkerige blik in de weg?

++++
Ben van Veen gaat in op de werking van de registratie in dossiers, wordt de gedetineerde nog gezien als mens of alleen als dossier? En wat is de werking van dossiervorming op de mogelijkheid de kringloop te doorbreken? Van Veen legt de nadruk op tekst, 'in het leven van alledag begint communicatie bij klanken.' (p. 116) Hij ziet de nadelen daarvan: 'door gebrek aan training in geletterdheid hebben ze (de gedetineerden? BZ) vaak geen affiniteit met het medium tekst en dus geen toegang tot de typische manier waarop wij (geestelijk verzorgers? medewerkers justitie? burgers? BZ) ons tot de werkelijkheid verhouden.' (p. 119) In een noot bekritiseert Van Veen zichzelf:

'deze anekdote maakt duidelijk dat mijn geletterde horizon beperkt is, dat deze manier van denken op een bepaalde manier blind maakt.' (p. 119)

De titel van de film 'Corpus Christi' is niet per ongeluk. De film gebruikt fysiek gelaagde taal, de lijven van de personages zijn bijna te ruiken, nog voor er tekst is is er veel verteld door oogcontact, lichaamshouding, afwending, kleding et cetera. De verhouding tot de werkelijkheid verloopt meestal eerst door het corpus. De anekdote die Van Veen noemt in zijn essay is interessant omdat hij precies zo in de film Corpus Christi voorkomt. Op hun schip, aan de rand van het dorp ontmoet Daniël de vriendengroep, ze bevragen hem, leeftijdgenoot, over het celibaat.

'Ik vind het onzin, het is bedacht door een Paus maar God had immers zelf ook een zoon' is Daniëls eerste reactie waarop hij bijval krijgt van de jongeren. Om in positie te blijven herneemt Daniël zijn antwoord, maar dat doet voor dit deel van de anekdote niet ter zake. Van Veen kreeg in een gecombineerde moslim – christelijke gespreksgroep dezelfde vraag: als Jezus de zoon van God is dan heeft God toch seks gehad? Bij Van Veen was deze gedachte nog nooit opgekomen en hij stelt dat de vraag naar Gods vaderschap een plastische voorstelling is en geen conceptuele vraag. (p. 118, 119)

Ik pleit er voor de vraag ook in het doordenken van de kringloop van het kwaad, serieus te nemen en niet als plastisch te duiden. De kwestie seksualiteit en geloof hangt in de westerse theologie problematisch in de lucht. In de scene waarin Daniël de vriendengroep op het schip ontmoet, is de vraag naar seksualiteit van de priester en van God de vraag die toegang geeft of afstand scheidt tot omgang met gelovige vragen. De scene is scherp, het gaat over de plaats van (geen) seks en daarmee ook over de vraag naar vitaliteit, leven en dood, onschuld en schuld. Opvallend detail is het kroontje dat ogenschijnlijk toevallig achter Daniël aan een lijn hangt. Later in de film, als Daniël al bijna verraden is en zijn pogingen de kringloop van het kwaad in het dorp te doorbreken mislukt lijken, vrijt Eliza met hem. Ze zegent hem met haar liefde; zijn 'heilige' positie verhindert haar niet tot het erotische. De vraag naar de seksualiteit van God is een vraag om de seksualiteit in alle heiligheid niet af te zonderen van het geleefde leven. Voor gedetineerden en anderen, die, zoals Corpus Christi laat zien, al gesproken hebben voor er klank is dit ook een vraag die gaat over hun toegang tot het religieuze domein.

Binnen het christendom is het fysieke een verwaarloosd maar beschikbaar terrein; de geboorte van Jezus, zijn eten en drinken met vrienden, het gezalfd worden, zijn naakte lichaam gekruisigd, nodigen christelijke geestelijk verzorgers uit om over de betekenis van het lichamelijke uitvoerig te reflecteren. De resocialiserende gedetineerde Daniël verdedigt in de scene op het schip uiteindelijk de regels van

de kerk, hij moet zijn eigen dekking op orde houden. Daniël weerspiegelt zo de positie van ex-gedetineerden en tbs-gestelden voor wie vrijuit spreken alleen is weggelegd als zij de prijs van uitsluiting erbij willen betalen. Dat ex-gedetineerden door de veelheid aan registratie niet in vrijheid kunnen spreken en relatieopbouw door dossiervorming ernstig belemmerd wordt, ook buiten, 'ik weet alles al' zeg de burgemeester tegen Daniël, laat Van Veen duidelijk zien in zijn essay. Een vraag aan de geestelijk verzorgers is of Daniël in zijn dekking zoeken binnen het priesterschap ook de positie van geestelijk verzorgers, als ambtenaar in het ambt weerspiegelt.

++++
Geerhardt Kloppenburg is op zoek naar taal die ook mensen die voor zedendelicten zitten, waarbij pedoseksuelen het hoogst scoren in de "zondenhierarchie" (p.143) binnen de cirkel houdt, hen uit de cirkel duwen brengt hen juist in de kringloop van het kwaad, zoals Oeverbeek ook beschrijft. Kloppenburgs vraag is belangrijk; hoe dicht kun je, vanuit empathie, bij de ervaring van de gedetineerden komen? Die worsteling wordt bij pedoseksuele delicten complexer, 'kan ik me bij iedereen zo inleven? En daaraan voorafgaand de vraag; wil ik dat überhaupt.' (p.141) 'Ik heb soms het gevoel dat ik bezoedeld raak.'

Naast de empathie 'blijft er ook distantie. En tegelijkertijd is er ook compassie' (p.141) Kloppenburg onderzoekt of er een theologische onderbouwing is bij het begrip 'menselijke waardigheid'. Waardigheid is 'een funderend principe, dat zowel universeel als pluralistisch is' (p.148) waardoor het tot een politiek kernbegrip binnen de UVRM (universele verklaring voor de rechten van de mens) kan fungeren. Voor Kloppenburg is het belangrijk om goede taal te vinden anders staan we 'naakt als de keizer in het sprookje als we een kathedraal van taal bouwen.' (p. 157) Kloppenburg ziet het als behorend bij de menselijke waardigheid om antwoorden te vinden op de vraag van God om een persoonlijke relatie met hem aan te gaan en geen breuk te slaan in die relatie met God, andere mensen en de wereld om ons heen.

Nieuwe taal vindt Kloppenburg bij de gedetineerden in Brazilië waar ook pedo's onder dezelfde strenge voorwaarden van bekering tot geloof kunnen meedoen; je blijft schuldig voor de wet maar bent vergeven door God. 'If I Give my Soul. Faith Behind Bars in Rio de Janeiro' (Andrew Johnsons, 2017) vertelt van een vorm van een 'geoorloofde manier om "adios" tegen de bende te zeggen, zolang de bekeerling publiek laat zien dat geloof uiterst serieus te nemen.' (p. 153) Deze regels gelden daar op dezelfde manier voor mensen met een pedoseksueel delict. De klassiek bijbelse taal en de taal van de talige geestelijk verzorger kan leiden tot 'dood idioom' (Gerret Achterberg), (p. 157)

De Bijbel in Gewone Taal biedt volgens Kloppenburg hulp voor de pastor om te komen tot verstaanbare taal, als voorbeeld noemt hij de vertaling van 'een goed mens' voor een 'rechtvaardige'. De film Corpus Christi heeft noch in de verbale noch in de fysieke taal expliciet verwijzingen naar mensen met een pedoseksuele geaardheid.

Niet alle thema's kunnen in een film behandeld worden. De dorpspriester vertelt Daniël, vlak voor zijn vertrek; 'Ik heb een keer een doodzonde begaan, ik heb gebiecht, het heeft niks geholpen.' Welke zonde het is geweest weten we niet, dat de priester een flinke alcoholverslaving heeft kan duiden op de noodzaak zijn zonde te moeten verdrinken. Vanuit besef van zijn eigen zonde treedt Daniël de hele dorpsgemeenschap tegemoet. Hij gebruikt een doorleefde taal met klassiek theologische uitspraken, citaten van de gevangenis priester en ervaringstaal uit zijn eigen leven. Als medegedetineerde Pinzcer Daniël beluistert is hij jaloers op de wijze waarop het Daniël lukt zijn eigen ambivalenties te verbinden met een taal die zowel dicht bij zichzelf staat als de mensen aanspreekt. Frappant is dat de parochianen geen spier vertrekken bij zijn uitspraken, 'ik ben een moordenaar'. Vergeestelijken kerkgangers uit gewoonte de gebezigde taal? Zou het zo zijn dat gedetineerden nauwkeuriger luisteren omdat zij horen met open oren? Kloppenburg heeft, in zijn zoektocht naar taal die kan benoemen en niet uitsluit de vraag van de taal ook op die manier in ons midden gelegd.

Pieter Thomassen stelt zich de vraag of taal de raderen van het kwaad kan ontregelen. Nuttig is dat hij in zijn essay factoren benoemt die kunnen bijdragen aan het gedetineerd worden of zijn; verslavingen, trauma's, armoede. Wie denkt dat detentie de mensen wel zal leren, wordt uit de droom geholpen door Thomassen. 'De bajas zelf draagt ook niet echt bij aan het terugdringen van recidive.' (p. 162) De 'fijnmazige machtsprocessen', 'zondenhiërarchie', 'parallele reproductie van vernederings- en uitsluitingsmechanismes' (p. 162) en resocialisatieprogramma's die er 'in de eerste plaats op zijn gericht om met een nauwsluitend en zo goedkoop mogelijk systeem van het verlenen en ontnemen van privileges orde en veiligheid te waarborgen.' (p. 163)

Zijn essay is een dieptelezing van de bundel 'Celinspecties' van Esther Naomi Perquin. Hij vraagt zich af of haar teksten bruikbaar zijn voor het narratief van de geestelijk verzorger die opereert met de tekst driehoek: 'de verhalen van de gedetineerden, de bronteksten van de denominatie en *last but not least* (cursief P.Th.) hun eigen levensgeschiedenis.' (p. 166) Perquin zegt in een interview: 'Machtsmisbruik is een zwaar, dreigend woord. In de praktijk is het echter een vederlichte beweging. Iets heel subtiel, een choreografie vol luchtige, speelse pasjes.' (p. 181) 'De behaagzucht – om gedichten te schrijven, om nuttig te zijn – is veel gevaarlijker in machtsituaties dan de excessen van de echte rotzakken.' (p. 182). Thomassen onderstreept de waarnemingen van Perquin voor de rol van de geestelijk verzorger. 'Ook de "vrijplaats" van de geestelijk verzorgers onttrekt zich volgens Foucault dus geenszins aan deze machtsmechanismen.' (p. 181)

De gevangenis priester in Corpus Christi is behaagzucht niet vreemd, hij spreekt taal die de jongens aanspreekt; 'we kunnen ook buiten gaan voetballen, ik ben hier niet uit plicht, God is ook daar, buiten.' Zijn ambt oefent hij uit aan de kant van de jongens, tijdens de pauzes eet hij met de bewakers. De theoloog Metz, aldus Thomassen, noemt religie Unterbrechung, 'zijn 'mystiek van de open ogen' (p. 185) gaat om 'een radicaal zich

toewenden tot de wereld, als verzet tegen defaitisme, cynisme en individualisme.' (p. 185) 'Laten we hen (een heel gedepriiveerd segment van de samenleving) vooral steeds opnieuw aan het woord laten komen!' (p. 186)

Taal als vorm van verzet om mensen een stem geven in poëzie en door hun eigen geschriften, zodat ze niet als individuen uit elkaar geslagen worden of worden weggezet, 'want als je van een gedetineerde net iets anders maakt dan jezelf bent, wordt het makkelijker om hem pijn te doen' citeert Thomassen Perquin. (p. 183). Door de poëzie van Perquin naast haar observaties als PIW-er te plaatsen maakt Thomassen duidelijk dat de taal van de poëzie 'in ieder geval een dwarse kijk [kan] geven op de banale realiteit, de werkelijkheid [kan] "de-automatiseren".' (p. 184)

Thomassen faciliteert deze mogelijkheid door zelf ook schrijfgroepen te organiseren in de PI. De deelnemers vinden 'eindelijk woorden voor iets waarvan ze dachten dat er geen woorden voor waren.' (p. 185)

Thomassen toont aan dat de kunst van de verbeelding door poëzie een ontregeling kan brengen. Precies zoals Komasa met zijn film allerlei mechanismes van macht bevraagt en Daniël stem geeft. Thomassen verbindt met zijn essay de taal van de seculiere wereld, de poëzie van Perquin, aan die van de geestelijk verzorgers waarmee hij geestelijk verzorgers helpt hun manier van werken te funderen.

++++
Petra Walta moest, gedwongen door opschudding, nadenken over het gebruik van het woord vrienden voor haar pastoranten. 'Maar het betekent wel wat om vrienden te zijn, het betekent iets om vriendelijk te zijn.

Vriendelijkheid is onvoorwaardelijk, want als je alleen "vriendelijk" bent tegen mensen van wie je ooit een gunst terug hoopt te ontvangen, dan ben je niet vriendelijk.' (p. 189)

'Ik werk hier alleen om te weten dat ze kostbaar zijn in Zijn ogen, dat ze geschapen zijn in Zijn gelijkenis en dat ze gemaakt zijn om gelukkig te zijn.' (p. 189)

De enige echte vriend van Daniël is Eliza, ze stelt zich bescheiden op, terwijl ze zeer nauwkeurig ziet waar het om draait. Ze helpt Daniël toegang te krijgen tot het ontoegankelijke, ze houdt de meerzijdig partijdige rol bijna tot het laatst toe vol. Die rol is niet eenvoudig.

Walta probeert in haar essay uitleg te geven aan het door haar gekozen woord 'vriendschap' met behulp van termen uit de psychologie en filosofie, vrije wil, verantwoordelijkheid, (on)bewust gedrag. Maar Walta bevindt zich in het goede gezelschap van de vrienden van Sant'Egidio, de spiritualiteit van deze beweging is sterk genoeg om mensen, wie ze ook zijn, vrienden te kunnen noemen. Want is een vriend niet iemand die bij je betrokken is? En dat is Walta als ze opmerkzaam is op het 'echte' antwoord, en niet blijft hangen bij het antwoord over de stand van zaken.

'Sinds ik binnen ben heeft niemand mij meer oprecht gevraagd hoe het met mij gaat, ik heb geen normaal gesprek meer gevoerd, dank dat je tijd voor me nam.'(p.188).

De kracht van Walta's essay is verscholen in de bescheidenheid ervan. Maar het is een radicaal essay, dat principieel kiest voor de mens als gelijke. Eliza wordt het dorp uitgeduwd door haar keus; ze heeft niets anders dan de bronnen van haar eigen leven. Walta is geestelijk verzorger met een zending, haar positie wordt gelegitimeerd door haar zending. Maar vooral krijgt ze die zending van haar vrienden; die geven haar de zegen van de vriendschap. Walta kan daar op reflecteren, de spiritualiteit van vrienden van Sant'Egidio is een bron die een eigen kracht geeft. Of, zoals de ervaringsdeskundige bij ons op het werk tegen mij zei; 'mijn vak is nieuw, jij hebt 2000 jaar ervaring achter je staan.'

Eliza's keus voor de vriendschap met Daniël bevrijdt haar uit de opgelegde moraal van het slachtofferschap van de dorpelingen. Zo kan Walta's keus voor 'vrienden' als aanduiding voor haar pastoranten de vaste lijn van wij en zij doorbreken, een kleine maar krachtige breuk in de kringloop van het kwaad.

+++++

Vragen bij de bundel

De essays zijn naast de film Corpus Christi gezet. Beschouwingen van functionarissen naast de ervaring van het geleefde leven. De film is geen romantisering van een resocialiserende delinquent. De vragen die door Daniël en de anderen in de film worden gesteld zijn te horen bij pastoranten en functionarissen in ons werk. Daniël laat zien dat er bij de mensen van het geleefde leven veel kennisbronnen schuilgaan. De schrijfgroep in de PI van Thomassen en de regels van de gedetineerden in Brazilië zijn daar een voorbeelden van.

In het voorwoord benoemen Van Eijk en Heetderks dat het opvalt dat de essays weergeven wat de auteurs zelf bezighoudt en dat dat 'niet direct zwaar fundamenteel theologische kwesties zijn, maar eerder existentiële, morele en pastoraal-theologische vragen, twijfels en overtuigingen.'(p. 8) Ik vraag me af wat er gebeurt als Van Eijk en Heetderks de suggestie van het opnemen van gedetineerden in het rijtje van de weduwen en de wezen, Metz' mystiek van de open ogen en Walta's keus voor het woord vriendschap wél als fundamenteel theologische noties lezen. Het lijkt erop dat het herkennen van de vragen die de uiteenvallende samenleving stelt en het formuleren van antwoorden daarop voor de 'gangbare' theologie steeds moeizamer wordt.

De auteurs doen moeite om de ervaring van de gedetineerden, Daniël en Pinzcer, te verwerken in hun reflecties. Ze komen met voorstellen anders om te gaan met de taal, woorden anders te verstaan, het theologisch vertoog anders te bevragen. Als de vragen en voorstellen daartoe in de bundel worden herkend en gedragen bieden de essays mogelijkheid stem te geven aan gedetineerden en andere theologen uit te nodigen tot gesprek.

Om het in een kleine casus te vatten; wat zou er gebeuren als Rigter theologisch het gesprek aangaat met de priester die zij in huis moet halen voor de doop en hem vraagt of deze dopeling in zijn kring van de weduwen en de wezen mag worden opgenomen. Als Rigter harde barmhartigheid toepast kan de priester niet

alleen maar komen dopen, maar dient hij de dopeling mee te nemen in de parochie en zijn theologiseren. En misschien zich ook de vraag te stellen of Rigter zélf, net zo onbekommerd als Daniël, haar pastorant kan dopen?

Dat brengt mij bij de tweede vraag. De bundel geeft de ruimte buiten het voorgeschreven studieprogramma te reflecteren. Al lezend vroeg ik me af of de auteurs zich, als ambtenaar in het ambt voldoende vrij voelen. Zitten de auteurs, in hun dubbele loyaliteit, niet te dicht op de systeemwereld van de inrichtingen of de zendende instanties waardoor bepaalde noodzakelijke vragen ongezien of bewust bedekt blijven?

In welke mate wordt verwacht dat de geestelijk verzorgers, als plaatsvervangers, ook binnen de kringloop van het kwaad blijven bewegen, zoals de seculiere en de religieuze macht in Corpus Christi laten zien. Hoe zou Van Veen de vraag van de pastorant hebben gehoord als hij zich vrij voelt seksualiteit op te nemen in zijn theologiseren? De pastorant van Simons 'je kwam alleen maar iets brengen Bert' geeft veel informatie over hoe gedetineerden ons kennelijk, ook, beleven. Wat kunnen gedetineerden ons, nog veel preciezer dan nu, vertellen over de machten en krachten die hen in de kringloop houden? En houden zij ons dan de spiegel voor over de machten en krachten die ons in en anderen buiten onze kringloop houden? Uiteindelijk gaat het toch om de vraag welke plaats de dopeling van Rigter krijgt in parochie en de samenleving. Om die vraag te kunnen stellen is vrijheid van denken naar alle partijen nodig.

Sommige van Perquins gedichten worden door gedetineerden gelezen als geschreven als door een van hen. Kennelijk kan een PIW-er, want dat was Perquin, zonder hinder van de rol, zeer dichtbij het leven van de gedetineerde komen. Of is poëzie 'makkelijker' om zo nabij te schrijven. Hoe vrij is de geestelijk verzorger om zich uit te spreken of zelfs tegen te spreken? Daniël neemt, met de last van zijn biografie, veel vrijheid. Wie er tegenin wil brengen dat het handelen van de instellingspastoor en de burgemeester in Corpus Christi om Daniël te

beperken terecht is omdat Daniël zonder de juiste papieren priester is, kan met Walta in gesprek gaan; zij kiest voor de term vriendschap als model voor haar theologisch handelen.

Daniëls introspectie op het niveau van biografie en theologie hielp hem de dorpsgemeenschap zijn vriendschap aan te bieden en hen vrij maken van hun slachtofferschap door ze verantwoordelijke mensen te maken. De voorstellen van de auteurs aan het gevestigde theologische vertoog verdienen het opgemerkt en uitgewerkt te worden. Omwille van de gedetineerden, de theologie en de samenleving.

+++++

Tot slot, een uitnodiging aan gedetineerden en vrouwen

Corpus Christi is in mijn ogen een moderne exegese van het passieverhaal. Als Jezus is gekruisigd komt het volk tot het inzicht dat ze de verkeerde hebben geofferd; het perspectief kantelt, het volk wordt dader. Met de schuld van het daderschap op zijn nek gaat Daniël de wereld in en herkent hij het daderschap van de anderen.

Wat zou er gebeuren als we de daders zouden vragen hoe wij, omstanders, moeten leven met schuld? Zijn wij, buitenstaanders, meelevers niet zelf aan zet als het gaat om het doorbreken van de kringloop van het kwaad? Wat is ons theologische antwoord op het bestaan van armoede, etnisch profileren en andere factoren die de kringloop in stand houden? Wat is ons theologisch antwoord als een pastorant vraagt of hij naar het seminarie mag? Ik verwachtte een seconde dat de instellingspastor zou zeggen:

'Nog nu zijn je zonden vergeven, nog vandaag meld ik je aan bij het seminarie.'

Maar nee; 'iemand met jouw delict...'. Durven wij onze eigen theologie wel zo radicaal onder ogen te zien dat die onze eigen positie onder kritiek stelt?

Corpus Christi is een passiefilm met voorbodes van Pinksteren. Eliza en Daniël worden in de film

weer uit elkaar gerukt, Daniël als zondebok
verworpen.

Pinksteren kan niet aanbreken als het kwaad blijft
staan en de schuld bij een van de partijen wordt
gelegd. Overheid en kerk treden samen op in de
film. De film is de moeite waard om met
gedetineerden te bekijken en hen de vraag te

stellen welke elementen zij herkennen als het
gaat om de kringloop van het kwaad.

Als het niet te veel 'reuring' geeft kan de
volgende bundel samen met gedetineerden
worden geschreven? En als we het toch over
inclusie hebben, laten de vrouwen zich niet stil
houden!

Bauk Zondag is geestelijk verzorger en dominee in de Pompekliniek in Nijmegen
E: b.zondag@pompestichting.nl

[\(terug naar de inhoudsopgave\)](#)

+++++

Wabi Sabi theater

'Terecht', fysiek muziektheater over gevangen levens

door Marian Boersen

Op het podium staan drie kisten. Of zijn het dozen? Of rechthoekige dingen? Ze verschillen in afmetingen. Eén is duidelijk langer dan de andere twee, deze staat met de lange kant naar boven en torent boven de anderen uit.

+++++

Uitspraak

Opeens verschijnt er iemand achter de bovenkant van de lange kist. De kist verandert daarmee in een lessenaar. De man die verschijnt heeft een toga aan. Het is een rechter, Een rechter die een uitspraak gaat doen. Uitspraak: gevangenisstraf. De rechter verdwijnt weer.

Drie acteurs

Daarmee begint een theatervoorstelling die van het begin tot het einde blijft boeien. Drie acteurs zijn er. Beurtelings spelen zij rechter, verdachte, slachtoffer, gedetineerde, piw'er, partner, advocaat. In rap tempo beelden zij een verhaal uit en vertellen er bij. Muziek, beweging en verhaal gaan moeiteloos in elkaar over. Onvermoeibaar bewegen de acteurs zich in en rond de kisten en om elkaar, ze klimmen en klauteren, ze staan op hun kop en veren even snel weer overeind. Er wordt geschoven en

gedraaid met de kisten. Het podium heeft telkens een ander aanzien.

Kist als gevangenis

Een van de kisten wordt door een draaiende beweging een gevangenis, zo klein en krap dat iemand er in een soort foetushouding in komt te zitten en er niet meer uit kan.

Bijna vicieuze cirkel

Het verhaal is bekend bij wie werkt bij justitie. Het is de bijna vicieuze cirkel van gedetineerd raken, buiten komen, weer gedetineerd raken. De uitzichtloosheid van iemand die zijn detentie achter zich wil laten maar nauwelijks kansen krijgt om er van weg te blijven. Een partner die meegezogen wordt in het complexe verhaal, een kind wat geboren wordt en waarvan de vader binnen zit. Een slachtoffer die een eigen verhaal

heeft, een rechter die zich houdt aan de letter van de wet.

Steun

Na afloop van de theatervoorstelling geeft Sherwin, ex-gedetineerde, een toelichting. Hij vraagt aan het publiek wie er iemand kent die in detentie heeft gezeten? Er komen nauwelijks reacties. Dat zegt genoeg. Sherwin vertelt over

zijn eigen detentie, terloops vertelt hij ook over de steun die hij ervaren heeft van de geestelijk verzorgers. Hem is het gelukt – op wilskracht – om uit detentie te blijven. Hij heeft er nu zelfs werk in gevonden om voorlichting te geven.

Wabi-sabi theater, in samenwerking met Het Houten Huis en Stichting Herstel & Terugkeer, speelt in 2024 op verschillende locaties in heel Nederland. Een aanrader!

Marian Boersen is r.-k. pastor / geestelijke verzorger P.I. Veenhuizen
Ze heeft de voorstelling bezocht in Anloo, augustus 2023.

Foto's (omrand gemaakt) uit *sceenshot* van de website van het Wabi Sabi theater.

Voor meer informatie zie:

- Wabi Sabi theatre: [TERECHT \(wabisabitheater.nl\)](https://wabisabitheater.nl)

[\(terug naar de inhoudsopgave\)](#)

+++++

In Search of Humanity

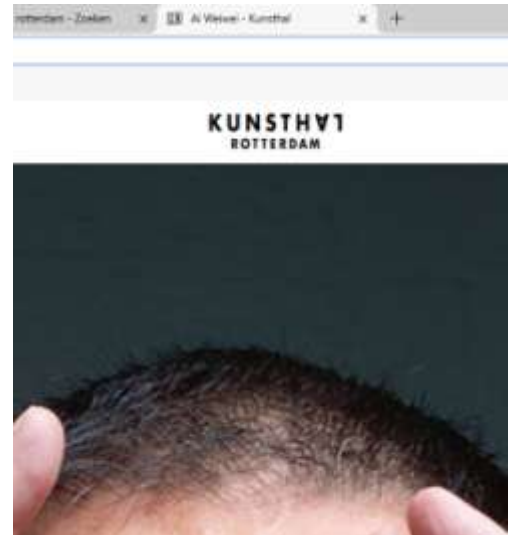
door Els de Bijl Nachenius

Overzichtstentoonstelling Ai Weiwei

Gezien: 22 februari 2024

Waar: Kunsthal Rotterdam

Met wie: Team GV De Schie

Gefascineerd

De Chinese kunstenaar Ai Weiwei weet al ruim vier decennia de aandacht te trekken met zijn activistische kunst. De eerste keer dat ik werk van hem zag was in 2010 in het *Tate Modern* in Londen. De tentoonstelling bestond uit een halvvullende rechthoek gevuld met zonnebloempitten van keramiek. Alle waren ze voorzien van twee grijze streepjes. De vraag 'Is dit kunst?' maakte vrijwel meteen plaats voor een gevoel van fascinatie en nieuwsgierigheid: 'Wat wil Ai Weiwei hiermee zeggen?'

Een korte film laat de kunstenaar aan het woord. Ai Weiwei vraagt mensen om met een verkwastje de zonnebloempitjes te voorzien van twee grijze streepjes. Er waren er geen twee gelijk. In de hal van het *Tate Modern* vormden ze samen een groot vlak (*Sunflower Seeds* 2010). Bezoekers mochten eroverheen lopen: Zoeken naar humaniteit in de vorm van oog voor

individualiteit en oog voor de mogelijkheid om als enkeling in een enorme massa je eigen indruk achter te laten.

In *Search of Humanity* in de Kunsthal in Rotterdam (oktober 2023 t/m maart 2024) biedt een overzicht van het werk van Ai Weiwei (Peking, 1957). Sinds 1980 maakte Ai Weiwei diverse creatieve fases door in zijn werk: met kunst het gebrek aan humaniteit blootleggen als verantwoordelijkheid van de kunstenaar. Vaak wordt de context gevormd door historische gebeurtenissen, zoals bv. de aardbeving in Sichuan en de protesten op het Plein van de Hemelse Vrede.

In *Search of Humanity* (deze overzichtstentoonstelling heeft al verschillende plaatsen aangedaan) biedt een overzicht van typerende werken uit een periode van ruim veertig jaar. De vraag is of een overzichtstentoonstelling het werk van Ai Weiwei wel recht doet. Ja, omdat de rode draad,

uitstekend samengevat in de titel van de tentoonstelling, heel duidelijk wordt. Nee, omdat de werken soms in omvang zó worden teruggebracht en tamelijk dicht op elkaar worden getoond, dat ze aan kracht verliezen. Helaas is dit laatste het geval met de *Sunflower Seeds*. In de visie van Ai Weiwei vraagt kunst om te zien wat er gebeurt en mag niet ongezien blijven dat mensen onderdrukt worden, leven in oorlogsgebieden of op de vlucht slaan.

De context van de werken verleent deze hun zeggingskracht en helpt ze te duiden.

Ai Weiwei stoort zich aan kunst, die zichzelf buiten de werkelijkheid plaatst; zonder context wordt kunst ontoegankelijk. De controverserige en het protest lijken soms door de herhaling (bijvoorbeeld de opgestoken middelvinger voor grote gebouwen die macht representeren) meer een middel en daarmee aan kracht te verliezen. Dat is jammer, want de herhaling dreigt het nadenken te remmen over structuren die we gewoon vinden of hebben geaccepteerd.

Ai Weiwei zoekt in zijn protest steeds grenzen op, en gaat daar soms ook overheen. Een voorbeeld hiervan is dat hij zich liet fotograferen in dezelfde pose als het dood aangespoelde Syrische jongetje Marat. Voor eigen gewin of een ongelukkige manier om (terecht) de schrijnende omstandigheden van vluchtelingen onder de aandacht te brengen? De foto leidde terecht tot een felle discussie.

Vroege werken

De vroege werken van Ai Weiwei laten nog humor zien, hoewel die dan ook al een serieuze ondertoon hebben in het aankakken van de verhouding tussen kunst en massaproductie. De readymades (al bestaande voorwerpen waaraan de kunstenaar een nieuwe betekenis geeft) krijgen hun nieuwe betekenis in de manier waarop ze bij elkaar zijn geplaatst: De rugzakjes

van de schoolkinderen omgekomen in Sichuan hangen nu samengepakt als een slang boven je hoofd, de zwemvesten van overleden bootvluchtelingen vormen samen met een enorme kristallen bol een lotusbloem (die oorspronkelijk staat voor o.a. zuiverheid), en de stuurloze fietsen van het Chinese merk Forever Bicycles, aan elkaar gemonteerd, staan voor Chinezen die niet zelf bepalen waar ze naartoe gaan en het dominante regime.

Confronterend

Ai Weiwei's werken dwingen ons om te kijken naar wat er echt gebeurt. Hoe wordt dat zichtbaar? Kunst, context en gebruikte materialen lopen voortdurend schurend door elkaar. Een vroeg voorbeeld hiervan is een aantal grote portretten van Mao. Op het eerste gezicht lijken ze in alles op de officiële portretten van de grote leider, maar ze zijn geschilderd op golfplaten. Schaduwen, naden en vouwen zijn het gevolg.

Confronterend zijn de werken die hij maakt naar aanleiding van de aardbeving in Sichuan. Door gebrekkige constructies, het gevolg van een nalatige en corrupte overheid, overlijden na een aardbeving duizenden leerlingen. Het verwrongen staal van de betonwapening en de 'kale' namenlijst van 5197 overledenen (Ai Weiwei heeft naar hun namen gezocht) zijn indringende getuigen van de ramp. Na Ai Weiwei's gevangenschap in 2011 worden oorlog en migratie belangrijke thema's. Zit in deze fascinerende en uitdagende overzichtstentoonstelling *In Search of Humanity* het verlangen om een overzicht te bieden de zeggingskracht in de weg? De werken van Ai Weiwei hebben ruimte nodig om tot nadenken te stemmen. Bij de urgentie van de humaniteit past grote ruimte.

Naar aanleiding van zijn gevangenschap in 2011 maakt Ai Weiwei SACRED. Ruim eenentachtig dagen weet hij niet waar hij is, wordt hij dagelijks ondervraagd en zijn er twee bewakers altijd bij hem. Het licht is altijd aan. Met SACRED verwijst Ai Weiwei naar de Romeinse homo sacer, iemand die vogelvrij was en alleen bescherming van de goden genoot. De

diorama's van SACRED (*supper, accusers, cleansing, ritual, entropy, doubt*) laten Ai Weiwei zien in situaties tijdens zijn detentie: tijdens verhoren, als hij doucht, als hij eet. De bewakers zijn nooit verder weg dan 80 cm van hem verwijderd, bij alles, de hele dag. Je kunt de diorama's bekijken door ramen aan de zijkant of van boven. Verplaats je je in het perspectief van de gevangene of juist in dat van de bewaker? Hier wint het werk door de beperkte ruimte juist wél aan zeggingskracht.

De diorama's zijn net niet *real life size*; de toeschouwer moet door de knieën om zich te verplaatsen in het perspectief van de gedetineerde of zich juist uitstrekken om een bewaker te worden. Het belang van humaniteit manifesteert zich hier juist door afwezigheid.

De continue aanwezigheid van de bewakers en dan ook nog zo dichtbij is buitengewoon beklemmend. Dat beklemmende gevoel lijkt in eerste instantie weg te zijn bij zijn cel nagebouwd in originele afmetingen. Toeschouwers mogen

met niet meer dan drie personen tegelijk (!) de cel bezoeken, maar via camera's kan iedereen buiten de cel zien wat er gebeurt...

In Europa

Jaren voor SACRED maakte Ai Weiwei *Forever Bicycles*. De naam is ontleend aan een klassiek Chinees fietsmerk. Tweeënveertig stuurloze fietsen zijn aan elkaar gesoldeerd. De Chinezen bepalen niet zelf waar ze heen gaan en staan tegenover een dominant regime.

Na zijn gevangenschap verhuist Ai Weiwei naar Europa; zijn werken zijn dan meer gericht op de gevolgen van oorlog en migratie.

In *Search of Humanity* loopt als een treffend thema door de hele tentoonstelling heen, dat het conflict tussen werkelijkheid en humaniteit zichtbaar maakt, in de verhouding tussen kunst en massaproductie, tussen individu en structuren. Het belang van dit thema vraagt allerminst vrijblijvend om overzicht en ruimte, om recht te doen aan de omvang en het belang van dit thema. Ik ben benieuwd naar zijn volgende werk!

Els de Bijll Nachenius is justitiepredikant

Foto uit sceenshot van de website van de kunsthall.

Voor meer informatie zie:

- Kunsthall: <https://www.kunsthall.nl/nl/#tijdlijn-2024-03> en <https://www.kunsthall.nl/nl/over-de-kunsthall/nieuws/record-voor-Ai-Weiwei-in-Kunsthall-Rotterdam/>
- NRC: [Ai Weiwei: 'Ik denk dat politieke correctheid hypocriet is' - NRC](#)
- Trouw: [Voor Ai Weiwei brengen scherven altijd geluk | Trouw](#)
- Tate Modern: [The Unilever Series: Ai Weiwei: Sunflower Seeds | Tate Modern](#)

[\(terug naar de inhoudsopgave\)](#)

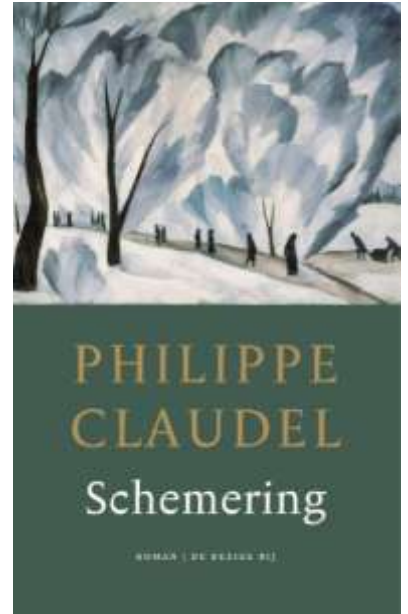
— — — —

+++++

Schemering

recensie door Geert Rozema

Philippe Claudel,
2023,
De Bezige Bij, Amsterdam,
2023, 414 blz.

Steengoed

Het is lang geleden dat ik mezelf zo verloor in een roman. Heerlijk om zo even helemaal 'weg' te zijn uit de gewone werkelijkheid.

'Schemering' is een steengoed geschreven boek dat verrassend actueel is met zijn visie op machtspolitiek, waar geen speld tussen te krijgen is.

Moord op een pastoor

Philippe Claudel's roman speelt zich af in een bergstadje nabij de grens van het oude Habsburgse rijk ergens in Midden-Europa.

Na de moord op een pastoor bouwt de spanning zich op in het overwegend katholieke stadje met een kleine moslim minderheid.

Als lezers krijgen we op concrete wijze een filosofische les over wat utilisme behelst aan de hand van het begrip waarheid.

De grootste groep

Waarheid wordt in de roman dat wat de grootste groep wenst en acceptabel vindt, om de rust in de stad te behouden.

Hoofdpersonage

Het hoofdpersonage is de lokale politieman. Hij maakt een pragmatisch en pijnlijk helder onderscheid in de werkelijke waarheid en de werkbare waarheid.

Dat laatste idee is in zijn ogen het beste in staat om sociale stabiliteit te garanderen. Ongeacht de kosten...

Uiterst pijnlijk

Pfff een loei spannend boek van 414 pagina's, uiterst pijnlijk en actueel; de geschiedenis blijft zich herhalen.

Ondanks de heftige gebeurtenissen is de roman tegelijkertijd nergens verstikkend. Op

onnavolgbare wijze is de roman namelijk verbluffend ontvullend. Misschien wel omdat we de schrijver tussen de regels door horen fluisteren:

“Zo werkt machtspolitiek nu eenmaal... word eens wakker”.

Geert Rozema is r.-k. justitiepastor in PI Alphen aan den Rijn, Maatschapslaan

[\(terug naar de inhoudsopgave\)](#)

■ ■ ■ ■

+++++

De eerste vrouwelijke Christus-verkondigers

door Renilde van Wieringen

Tijdens de r.-k. regiovergaderingen van het voorjaar werd er speciaal aandacht besteed aan het project 'Binnen - Buiten'. Dit project is opgezet om Roma, Sinti en reizigers onder de aandacht te brengen, zodat er daardoor meer verbinding gelegd gaat worden tussen zij die werkzaam zijn in het r.-k. justitiepastaat en de landelijke katholieke instelling het PWN (Pastoraat voor Woonwagengedwoners, Sinti en Roma in Nederland).

Tijdens de regiovergaderingen kwamen Lydia Verhagen en Petra van Esch op bezoek.

+++++

Verbindende factor

Petra van Esch vertelde dat ze van huis uit de culturen van Roma, Sinti en reizigers kent. Helaas heeft ze discriminatie betreffende haar afkomst ondervonden. En daarin is ze lang niet de enige. Ook vertelde ze dat ze zelf vier meisjes heeft opgevangen, die inmiddels hun weg in de maatschappij hebben gevonden. Tevens schaamde ze zich er niet voor om te vertellen dat zij zelf heeft vastgezet in een justitiële inrichting, wat dat met haar deed en hoe zij vertrouwen kon krijgen in de geestelijke verzorging.

Petra van Esch doet mee aan het project 'Binnen - Buiten', omdat ze graag een verbindende factor wil zijn, een Christoffel, die de mensen van de ene kant naar de andere kant wil brengen. In dit geval wil ze gedetineerden brengen naar een betere toekomst en wil ze hen tot steun zijn. Vooraf had Petra van Esch enkele mooie spullen neergezet, waaronder een ingelijste afbeelding van de heilige Sara. Ik vertelde haar hoe mooi ik

dat vond en zei vertelde mij dat niet velen deze heilige kennen.

In deze bijdrage schrijf ik vanuit mijn achtergrond graag iets over de eerste vrouwelijke volgelingen die Christus-verkondigers waren.

Volgelingen

Gedurende zijn leven op aarde kreeg Jezus volgelingen. Niet alleen de twaalf apostelen, maar er waren veel meer mensen die Hem volgden en in Hem geloofden. Zie onder andere: Mat. 27: 56; Joh. 19: 25; Mar. 15: 40 en 16: 1.

In de traditie wordt verteld dat enkelen van die eerste volgelingen per boot de Middellandse Zee zijn overgestoken naar Zuid-Frankrijk. Dat zijn onder meer geweest: Maria Magdalena, Lazarus, Maria en Martha, Maximin, Maria Jacobé (de moeder van Jacobus de mindere en Taddéüs) en Maria Salomé (de moeder van Jacobus de

meerdere, die als de eerste bisschop van Jeruzalem wordt beschouwd).

Aan de zuidkust van Frankrijk mondt de rivier de Rhône uit in de Middellandse Zee. De landstreek daar wordt genoemd 'Bouches-du-Rhône'. De Rhône kent vele vertakkingen en het land er omheen is moerassig. Daarom leven er flamingo's en (wilde) paarden.

Er is een hele route te volgen langs de zuidkust van Frankrijk. Deze looproute van 223 km gaat langs zee en rotsige paden. Op deze tocht zijn veel bedevaartplaatsen met hun heiligdommen te bezichtigen, waaronder ook de kerk van Saintes-Maries-de-la-Mer en de basiliek van Saint-Maximin-la-Sainte-Baume.

Saintes-Maries-de-la-Mer is een plaats vol verering van de heilige Maria's en van de heilige Sara. In Saint-Maximin-la-Sainte-Baume wordt de heilige Maria Magdalena vereerd.

Engel als bestuurder

In de kerk, gelegen in het kleine centrum van Saintes-Maries-de-la-Mer zijn afbeeldingen te bezichtigen, van hoe de Maria's zich in een boot bevinden en de overtocht maken over de Middellandse Zee. De boot had geen roeispanten of zeilen, maar een engel zat op de boeg en bestuurd zonder welk hulpmiddel dan ook de boot. Ongedeerd zijn de vrouwen over de woeste golven van de Middellandse Zee aan wal kunnen komen in Zuid-Frankrijk.

Kruiken

Op de afbeeldingen van de Maria's in de boot is te zien dat de vrouwen kruiken bij zich hebben. Dit is het enige dat zij meegenomen hebben naar het voor hen toen nog onbekende gebied waar zij hun geloof in Jezus de Christus gingen verkondigen.

De kruiken symboliseren de kruiken met olie die de vrouwen op paaszondagmorgen bij zich

hadden om de laatste handelingen te verrichten die behoorden bij een begrafenis om zo de gestorven Jezus de laatste eer te bewijzen.

Relieken

In de crypte van de kerk van Saintes-Maries-de-la-Mer wordt de heilige Sara vereerd. Sara wordt als familiair gezien aan Maria-Magdalena en komt uit Egypte.

In de kerk is een uitleg te lezen dat etymologisch gezien het woord 'gipsy' afkomstig is van het woord 'Egypte'.

Het woord 'gipsy' wordt tegenwoordig onder andere gebruikt door een groep Roma uit Spanje die hun eigen voetbaltoernooi hebben opgericht, namelijk de 'Gipsy Kings League'.¹

De relieken van de heilige Sara worden bewaard in de kerk van Saintes-Maries-de-la-Mer. Deze relieken werden in 1448 ontdekt en voor aanbedding beschikbaar gesteld. Dit werd gedaan door koning René van Anjou (Angers, 16 januari 1409 - Aix-en-Provence, 10 juli 1480).

In 1948, dus 500 jaar later, is dit herdacht in een eucharistieviering waarin nuntius Roncalli, de latere paus Johannes XXIII, voorging.

Het beeld van de heilige Sara is overladen met mooie kleurrijke mantels, rozenkransen en kruisen. Rond haar staan bloemen en foto's van overledenen die haar hebben vereerd en tot wie de families hun toevlucht nemen.

Drie bedevaarten

Jaarlijks vinden er drie belangrijke bedevaarten plaats.

De eerste is op 24 en 25 mei. Op de 24^e wordt het beeld van de heilige Sara in een plechtigheid naar de zee gedragen. De pelgrimsgangers zijn vol geloof, eerbied en enthousiasme. Het is een heel feestelijk gebeuren waarbij Roma, Sinti en reizigers van overal vandaan bij elkaar komen. Ook op de 25^e vindt er een processie naar de zee plaats en wel met de beelden van de heilige Maria's.

De tweede feestelijke bedevaart is op de voorlaatste zaterdag en zondag van oktober. Dan worden alleen de beelden van de heilige Maria's naar de zee gedragen.

De derde feestelijke pelgrimstocht vindt plaats op de eerste zaterdag en zondag in december. Deze herdenkt de ontdekking van de relikwieën door koning René van Anjou. Het feest is met name een bedevaart van de mensen van Saint-Denis. Aan het einde van elk feest worden de relikwieën teruggebracht naar de kapel, omringd door de gebeden en aanroepingen van de gelovigen: "Lang leve de heilige Maria's; lang leve de heilige Sara."

Gotische basiliek

Onder de 72 leerlingen die Jezus twee aan twee uitzond, was ook Maximin. Hij werd de eerste bisschop van Aix-en-Provence. Tevens is hij degene geweest die Maria Magdalena heeft begraven. In Saint-Maximin-la-Sainte-Baume staat een gotische basiliek die gewijd is aan de heilige Maria Magdalena.

Raak me niet aan

In de Bijbel is te lezen dat Maria Magdalena op paaszondagmorgen naar het graf gaat en ontdekt dat het graf leeg is. Wel ziet ze iemand, van wie ze denkt dat het de tuinman is. Maar het blijkt

Jezus te zijn. Zodra Maria Magdalena Jezus herkent, wil ze Hem aanraken. Jezus steekt (volgens de legende) zijn arm uit en raakt daarbij Maria Magdalena aan en zegt: "Noli Me tangere", wat vertaald wordt met: 'raak Me niet aan' of 'houd me niet vast'.

Met het uitsteken van zijn arm, heeft Jezus met zijn wijsvinger een stukje voorhoofd van Maria Magdalena aangeraakt.

De schedel van Maria Magdalena wordt bewaard in de crypte, als ook het noli-Me-tangere- buisje met het stukje voorhoofd.

Onderzoek

Père Diederik Duzijn (priester van het bisdom Groningen – Leeuwarden, en later toegetreden tot de priesterorde die gevestigd is in Saint-Maxime-la-Sainte-Baume) heeft mij enthousiast over de relieken van de heilige Maria Magdalena verteld.

Er blijkt onderzoek te zijn gedaan naar de schedel die in de crypte wordt bewaard. Met behulp van dit onderzoek is vastgesteld dat de schedel van een vrouw is, en dat ze ongeveer 70 jaar was toen ze overleed. Tevens heeft men kunnen vaststellen dat de vrouw afkomstig moet zijn geweest uit het midden oosten.

Dit is wat er uit onderzoek is gebleken. Uiteraard ligt er geen naamkaartje bij de schedel. De rest is geloof.

¹ Zie: Sinti en Roma niet vaak bij een sportclub: 'We voelen ons gediscrimineerd'

<https://nos.nl/l/2511675> (voor het laatst bezocht op 8 maart 2024).

² R. van Wieringen, *Penitentiaire Inrichting Nieuwersluis, Zelf aan de bak met wereldwijde recepten*, 2022.

Voor meer informatie zie:

- PWN: [Wie we zijn \(pwin.nl\)](http://www.pwin.nl)
Emmaplein 19 C 5211 VZ 's-Hertogenbosch
tel. 073 - 6921399
e-mail: pwin@telfort.nl
- Pastorale Verkenningen: [2023_nr02_PV_CompentiesVanDeJustitiepastor_DIG.pdf \(justitiepastaat.nl\)](#) p. 34-36.

[\(terug naar de inhoudsopgave\)](#)

